

“JEG BLIVER ALDRIG FRI AF GÆLDEN”

SAGOMKOSTNINGER I STRAFFESAGER KAN FASTHOLDE BØRN OG UNGE I GÆLD

“JEG BLIVER ALDRIG FRI AF GÆLDEN”

SAGOMKOSTNINGER I STRAFFESAGER KAN FASTHOLDE BØRN OG UNGE I GÆLD

Forfattere: Kasper Jørgensen og Emilie Thage

Ansvarshavende: Maria Ventegodt og Marya Akhtar

Bidragyder: Marie Skibsted

ISBN: 978-87-7570-199-5

e-ISBN: 978-87-7570-198-8

Photo: Furknsaglam, pexels.com

Layout: Michael Länger

© 2023 Institut for Menneskerettigheder

Wilders Plads 8K, 1403 København K

Telefon 3269 8888

menneskeret.dk

Denne publikation eller dele af den må reproduceres til ikke-kommercielle formål med tydelig angivelse af kilde.

Vi tilstræber, at vores udgivelser bliver så tilgængelige som muligt. Vi bruger fx store typer, korte linjer, få orddelinger, løs bagkant og stærke kontraster.

Læs mere om tilgængelighed på menneskeret.dk/tilgaengelighed

INDHOLD

RESUMÉ	4
SUMMARY	6
1 INDLEDNING	8
1.1 UNDERSØGELSENS FORMÅL OG OPBYGNING	9
1.1.1 Formål	9
1.1.2 Opbygning	9
1.1.3 Afgrænsning	10
1.2 UNDERSØGELSENS METODE OG DATA	10
1.2.1 Præsentation af data	10
1.2.2 En tværfaglig undersøgelse og analyse	11
2 DEN MENNESKERETLIGE RAMME	12
2.1 DEN MENNESKERETLIGE BESKYTTELSE AF BØRN OG UNGE I STRAFFESAGER	12
2.2 SAMMENFATNING	13
3 DE DANSKE REGLER OM SAGSOMKOSTNINGER I STRAFFESAGER	14
3.1 DOMSTOLENES PÅLÆG AF SAGSOMKOSTNINGER	14
3.2 OPGØRELSE AF SAGSOMKOSTNINGER	16
3.3 POLITIETS OPKRÆVNING, INDDRIVELSE OG EFTERGIVELSE	16
3.3.1 Børn og unges manglende kendskab til sagsomkostninger	17
3.3.2 Nærmere om adgang til henstand, gældssanering og eftergivelse	19
3.4 ADMINISTRATIV KLAGEADGANG OG DOMSTOLSPRØVELSE	21
3.5 SAMMENFATNING	22
4 OMFANGET AF BØRN OG UNGES GÆLD	24
4.1 BØRN OG UNGE MED GÆLD TIL OPKRÆVNING HOS POLITIET	24
4.2 BØRN OG UNGE MED GÆLD TIL INDDRIVELSE HOS GÆLDSSTYRELSEN	25
4.3 FREMSKRIVNING AF BØRN OG UNGES GÆLD FRA SAGSOMKOSTNINGER	26
4.4 SAMMENFATNING	27
5 SAGSOMKOSTNINGERNES KONSEKVENSER FOR BØRN OG UNGE	28
5.1 GÆLDENS PSYKISKE KONSEKVENSER	28
5.1.1 En tung psykisk byrde	28
5.1.2 Risiko for kriminelt tilbagefald	32
5.1.3 Sammenfatning	35
5.2 RISIKO FOR INDVIRKNING PÅ ADGANGEN TIL FORSVAR	35
5.2.1 Begrænser kontakten til forsvarsadvokaten	35
5.2.2 Sammenfatning	38
6 KONKLUSION OG ANBEFALINGER	39
6.1 HENSYNET TIL ALDER BØR INDDRAGES AF RETTEN	39
6.2 HJEMMEL FOR POLITIET TIL AT INDDRAGE BARNETS ELLER DEN UNGES ALDER VED OPKRÆVNING	40
6.3 BEHOV FOR KLAGEVEJLEDNING	40

RESUMÉ

I denne rapport undersøger Institut for Menneskerettigheder nogle af de menneskeretlige udfordringer ved, at børn og unge i alderen 15-17 år bliver pålagt at betale sagsomkostninger, når de dømmes i en straffesag. Instituttet finder i rapporten, at de danske regler og den danske praksis for pålæg af sagsomkostninger i straffesager ikke i tilstrækkelig grad beskytter børn og unge.

Det følger blandt andet af Børnekonventionen og Den Europæiske Menneskerettighedskonvention, at børn og unge nyder en særlig beskyttelse i deres møde med retssystemet. Dette stiller en række krav til staten, herunder om at lade barnets tarv komme i første række i alle foranstaltninger. Børn og unge, som er i kontakt med retssystemet, befinder sig ofte i en meget sårbar og udsat situation, og derfor bør der være særlig opmærksomhed på deres rettigheder og retssikkerhed, samt deres behov for resocialisering, når de pålægges sagsomkostninger og derved risikerer at blive gældsats.

Virkningerne for domfældte børn og unge har ikke tidligere været undersøgt i Danmark. Rapporten er baseret på en analyse af regler og praksis for domstolenes pålæg samt myndighedernes opgørelse og opkrævning af sagsomkostninger. Analysen understøttes tillige af tidligere studier, der har belyst følgevirkningerne af sagsomkostninger for voksne domfældte.¹ Hertil bygger rapporten på interviews med otte børn og unge om deres oplevelser med gæld fra sagsomkostninger. Rapporten er desuden kvalificeret gennem tal fra de myndigheder, der opkræver gæld fra sagsomkostninger i straffesager mod børn og unge.

Rigspolitiets tal fra september 2022 viser, at 176 børn og unge havde gæld fra sagsomkostninger til opkrævning hos Rigspolitiet. Deres samlede gæld var på cirka 3,1 millioner kroner. Tilsvarende viser tal fra Gældsstyrelsen, at 504 børn og unge havde gæld fra sagsomkostninger til inddrivelse hos Gældsstyrelsen. Børn og unges samlede gæld hos Gældsstyrelsen var i perioden på cirka 12,9 millioner kroner, inklusive renter.

Pålæg af sagsomkostninger er baseret på princippet om, at 'taberen betaler' og sker dermed uden skelen til børn og unges evne til at betale eller med blik for deres alder eller behov for resocialisering. Gældsstyrelsen vurderer, at stort set ingen af de 504 børn og unge, som har gæld fra sagsomkostninger hos styrelsen, har en betalingsevne, og dermed har de ikke mulighed for at afvikle deres gæld. Til gengæld risikerer gælden at have vidtrækkende konsekvenser for børn og unges liv, hæmme deres trivsel og svække deres mulighed for at vende tilbage til et liv uden kriminalitet.

Instituttets gennemgang af trykt retspraksis på området viser, at domstolene sjældent lægger vægt på barnets eller den unges alder ved pålæg af sagsomkostninger i straffesager. Når sagen herefter overgår til politiet med henblik på opkrævning af beløbet, viser instituttets undersøgelse endvidere, at heller ikke politiet har mulighed for at tage hensyn til barnets eller den unges alder, sådan som reglerne er i dag. Behovet for, at domstolene og politiet tager hensyn til barnets tarv, er særligt vigtigt,

fordi sagsomkostninger kan blive en psykisk byrde og forhindre børn og unges resocialisering. Hvis gælden fra sagsomkostningerne er så stor, at de ikke har mulighed for at dække omkostningerne og dermed fastholder det dem i en byrdefuld situation.

Dertil kommer, at pålæg af sagsomkostninger i værste fald kan få negativ indvirkning på børn og unges adgang til et effektivt forsvar. Det kan afholde dem fra at kontakte deres forsvarer for at spare på omkostningerne. Det er særligt bekymrende, da sagsgangene i forvejen kan være uigennemskuelige for børn og unge. Manglende kontakt til forsvareren kan dermed betyde, at børn og unge ikke kender deres retsstilling og adgang til at klage.

PÅ DENNE BAGGRUND ANBEFALER INSTITUT FOR MENNESKERETTIGHEDER, AT:

- Folketinget og regeringen ændrer retsplejelovens regler, så hensynet til domfældtes alder fremgår udtrykkeligt af retsplejelovens § 1008.
- Folketinget og regeringen tilføjer en bestemmelse i kapitel 16 i straffuldbyrdelsesloven, så politiet kan undlade at opkræve sagsomkostninger af hensyn til domfældtes alder.
- Justitsministeriet med inddragelse af anklagemyndigheden, politiet og domstolene sikrer tydeligere oplysning om klageadgange over sagsomkostninger, samt at politiet vejleder om adgangen til administrativ klage over opgørelsen og opkrævningen af sagsomkostninger.

SUMMARY

In this report, the Danish Institute for Human Rights examines the human rights challenges that arise when children and juveniles aged between 15-17 years must pay legal costs stemming from their criminal proceedings.

The Convention on the Rights of the Child and the European Convention on Human Rights afford children and juveniles a special protection in their interaction with the legal system. The protection places several requirements on the state, including taking due account of the principle of the best interest of the child. As children and juveniles in contact with the law are often in a vulnerable position, special attention must be paid towards their rights and legal security, as well as their need for resocialization, especially when they are at risk of being indebted.

The report is based on an analysis of Danish case law and on data from the authorities regarding calculation and collection of legal costs. Moreover and whereas, previous studies have explored the impact of legal costs on convicted adults, there has been no prior studies on the effect of legal costs on children and juveniles in Denmark. To close this gap, the report includes interviews with eight individuals who have personal experiences with debt due to the imposition of legal costs.

Figures obtained from the Danish National Police indicate that as of 8 September 2022, 176 children and juveniles owed a total of approximately DKK 3.1 million in legal costs. Similarly, figures from The Danish Debt Collection Agency show that 504 children and juveniles had legal debt for collection. Combined their total reaches around DKK 16 million, including interests. While the imposition of legal costs is based on a 'loser pays' principle, the current rules and practices do not consider children and juvenile's ability to pay, their age, or their need for resocialization. At the same time, the Danish National Debt Collection Agency acknowledges that practically none of the 504 children and young people with legal debt have the means to repay the debt.

In the report, the Institute concludes that the current Danish rules and practices for imposing legal costs in criminal cases do not adequately protect the rights of the child. Analysis of case law in this area demonstrates that courts rarely factor in age when imposing legal costs. Further, when the case transitions to the police for debt collection, the report shows that the police do not have legal basis for considering the child's or young person's age. This lack of consideration for the best interest of the child carries long-term consequences and impedes their ability to pursue a crime-free life.

ON THIS BASIS, THE DANISH INSTITUTE FOR HUMAN RIGHTS RECOMMENDS THAT:

- The Danish Parliament and the Government amend the rules so that the consideration of the age of the convicted person is explicitly stated in section 1008 of the Administration of Justice Act;
- The Danish Parliament and the Government add a provision to chapter 16 of the Execution of Sentences Act so that the police can refrain from charging legal costs due to the age of the convicted person; and
- The Ministry of Justice, with the involvement of the public prosecutor, the police and the courts, ensures clearer information about the right to appeal against legal costs, and that the police provide guidance on the right to administrative appeal against the calculation and collection of legal costs.

1 INDLEDNING

“Jeg skylder nok 250.000 kroner i sagsomkostninger. Det er mange penge, når man lige er fyldt 17 år (...) Jeg bliver aldrig fri af gælden.” Sådan beskriver Theis den gæld, som han har fra sagsomkostninger i de to straffesager, som han blev idømt som henholdsvis 15- og 16-årig.

I Danmark bliver børn og unge som det klare udgangspunkt pålagt at betale sagens omkostninger, hvis de dømmes i en straffesag.² I 2022 havde 680 børn og unge gæld fra sagsomkostninger, og deres samlede gæld var på cirka 16 millioner kroner.³ Gældsstyrelsen vurderer, at stort set ingen af de børn og unge, der hos styrelsen har gæld fra sagsomkostninger har en betalingsevne. Dermed er de ikke i stand til at afdrage på gælden.⁴

Theis er en ud af flere børn og unge i Danmark, som er gældsat på grund af straffesagsomkostninger. Theis har svært ved at gennemskue omfanget af sin gæld fra tidligere straffesager, og hvilke omkostninger, han er blevet pålagt at betale. Den u håndgribelige gæld påvirker Theis psykisk, og han er bekymret for gældens konsekvenser. Theis bemærker i den sammenhæng: “(...) det er særligt hårdt, fordi man har jo heller ingen penge som ung, så jeg ved ikke, hvordan jeg skal betale dem [sagsomkostninger] tilbage.”

Institut for Menneskerettigheder undersøger i denne rapport nogle af de menneskeretlige udfordringer ved, at børn og unge pålægges at betale sagsomkostninger i forbindelse med deres straffesag.⁵

Gæld fra sagsomkostninger kan have vidtrækkende konsekvenser for børn og unge, ikke alene for deres aktuelle livssituation og muligheder for at vende tilbage til et kriminalitetsfrit liv, men også i forhold til at kunne etablere sig i samfundet senere i livet på lige fod med andre børn og unge.

Børn og unge nyder efter menneskeretten en særlig beskyttelse, hvilket stiller en række krav til staten, herunder om at lade barnets tarv komme i første række i alle foranstaltninger. Hertil kommer, at de børn og unge, som er i kontakt med retssystemet, ofte befinder sig i en sårbar og udsat situation, og derfor bør der være særlig opmærksomhed på deres rettigheder og retssikkerhed, herunder behovet for resocialisering, når de pålægges sagsomkostninger og dermed kan gældsættes.

Regler for pålæg af sagsomkostninger bygger på et princip om, at den ansvarlige betaler. Gæld fra sagsomkostninger er en afledt effekt af straffen for en begået forbrydelse, og kan have en yderligere sanktionerende virkning.

Spørgsmålet om pålæg af sagsomkostninger i straffesager har løbende været genstand for politisk fokus. I 2014 udkom betænkning nr. 1547 om sagsomkostninger i straffesager, og i 2022 nedsatte Justitsministeriet en arbejdsgruppe, der med inspiration fra betænkningen skal udarbejde en ny model for opkrævning af

sagsomkostninger. Modellen skal bygge på en "noget for noget-tilgang", hvorved domfældte, som har holdt sig kriminalitetsfri i en periode på minimum 5 år, ikke opkræves sagsomkostninger.⁶ Arbejdsgruppen har ved udgivelsen af denne rapport ikke færdiggjort sit arbejde.

1.1 UNDERSØGELSENS FORMÅL OG OPBYGNING

1.1.1 Formål

Formålet med denne rapport er at undersøge, om regler og praksis for pålæg af sagsomkostninger i tilstrækkelig grad varetager børn og unges menneskerettigheder. Til brug herfor tager analysen udgangspunkt i de regler og principper, der beskytter børns rettigheder og retssikkerhed, og deres anvendelse i den situation, hvor barnet eller den unge pålægges sagsomkostninger i en straffesag.

Det er velbelyst, hvad følgevirkningerne ved at pålægge sagsomkostninger i straffesager er for domfældte voksne.⁷ Til gengæld er det hidtil ikke undersøgt, hvilke virkninger det har for domfældte børn og unge, at de pålægges sagsomkostninger. Pålæg af sagsomkostninger i straffesager er heller ikke blevet undersøgt i lyset af børn og unges særlige menneskeretlige beskyttelse.⁸ Det er kendetegnede for menneskeretten på området, at hensynet til børn og unges resocialisering har en betydelig vægt. Denne rapport bidrager således med viden inden for feltet.

For at illustrere de menneskeretlige udfordringer ved pålæg af sagsomkostninger i straffesager er der gennemført interviews med otte børn og unge, som har gæld fra straffesagsomkostninger. Disse interviews belyser tematikker, som er genkendelige fra forskningen af gældsatte domfældte voksne. Interviewene giver samtidig et unikt indblik i barnets eller den unges møde med myndighederne i en situation, hvor de er særligt udsatte og sårbare, og hvor den menneskeretlige beskyttelse er særligt relevant.

1.1.2 Opbygning

Den øvrige del af rapporten er bygget op således, at:

Kapitel 2 redegør for børn og unges særlige menneskeretlige beskyttelse

Kapitel 3 beskriver og undersøger de danske regler for pålæg, opgørelse og opkrævning af sagsomkostninger i lyset af menneskeretten.

Kapitel 4 undersøger, hvor mange børn og unge der er i Danmark med gæld fra sagsomkostninger, og deres gældssituation.

Kapitel 5 ser nærmere på risikoen for, at gælden får vidtrækkende konsekvenser for børn og unges liv. Dels ved den psykiske byrde fra gældsforpligtelsen, dels ved at forhindre deres resocialisering. Herudover kan pålæg af straffesagsomkostninger have en negativ indvirkning på barnets eller den unges ret til effektivt forsvar.

Kapitel 6 indeholder rapportens konklusion og anbefalinger.

1.1.3 Afgrænsning

Denne rapport beskæftiger sig med børn og unges rettigheder og retssikkerhed, når de pålægges sagsomkostninger i straffesager. Rapporten fokuserer på, hvilke umiddelbare konsekvenser det har for børn og unge at blive pålagt straffesagsomkostninger. Det ligger således uden for rapportens ramme at undersøge, hvilke langsigtede konsekvenser gæld fra sagsomkostninger får for børn og unge i deres voksenliv.

Samtidig beskæftiger rapporten sig hovedsageligt med børn og unge, som er frihedsberøvede, samt med deres oplevelser med at være gældsats. Rapporten repræsenterer dermed ikke gruppen af børn og unge, som er gældsats og løsladt. Der er således fortsat behov for at undersøge gældens konsekvenser for løsladte og gældsatte børn og unge.

1.2 UNDERSØGELSENS METODE OG DATA

I dette afsnit præsenteres undersøgelsens datagrundlag og valg af metode.

1.2.1 Præsentation af data

Datagrundlaget for denne rapport bygger på en juridisk analyse suppleret af i alt tre datakilder:

 Interviewdata	 Dataudtræk	 Ekisterende samfundsvidenskabelig forskning
<ul style="list-style-type: none"> • Interviews med otte børn og unge, som har erfaringer med sagsomkostninger. Samtlige interviewpersoner er drenge. • Seks interviewpersoner var mellem 15 og 17 år, mens to lige var fyldt 18 år, på tidspunktet for interviewet*. • Fire interviewpersoner var under afsoning på en ungdomsafdeling i et fængsel, da interviewet blev gennemført; tre var sigtet eller tiltalt i en verserende straffesag og var dermed varetægtsfængslet i surrogat (varetægtsurrogat) på en sikret ungdomsinstitution; én var under udslusning på et udslusningsfængsel. • Syv ud af de otte drenge var tidligere dømt i en straffesag, og de havde mellem én og fem tidligere domme. Den sidste dreng havde tidligere været tiltalt i en straffesag, men var ikke tidligere dømt.	<ul style="list-style-type: none"> • Dataudtræk fra Rigspolitiet med oplysninger om 15-17-årige børn og unge med gæld fra sagsomkostninger og omfanget af deres gæld til opkrævning. • Dataudtræk fra Gældsstyrelsen med oplysninger om 15-17-årige børn og unge med gæld fra sagsomkostninger og omfanget af deres gæld til inddrivelse.	<ul style="list-style-type: none"> • Dansk forskning om virkningerne af sagsomkostninger overfor gældsatte domfældte voksne. • International forskning om sammenhængen mellem gæld blandt børn og unge og kriminel adfærd.

* Da hovedparten af interviewpersonerne var under 18 år, er der inden interviewet indhentet samtykke hos deres forældre. Det var fortsat muligt for interviewpersonerne ikke at indvillige i at lade sig interviewe, selvom deres forældre havde samtykket hertil. Til samtlige interviewpersoner blev der udleveret en oplysningsseddel med interviewets formål og brug samt instituttets opbevaring af interviewet. Ud fra etiske overvejelser blev alle interviewpersoner adspurgt, om de ville medbringe en bisidder til interviewet, hvilket seks af de otte interviewede børn og unge havde.

I rapporten er interviewcitater med sted- og personnavne slettet eller ændret, ligesom enkelte udsagn er blevet ændret, for at sikre interviewpersoners anonymitet. Alle navne, der anvendes i rapporten, er derfor pseudonymer. Interviewene blev gennemført af to interviewere (begge medarbejdere på Institut for Menneskerettigheder) i perioden august-september 2022. Interviewene er efter aftale med interviewpersonerne blevet optaget digitalt, og interviewmaterialet er behandlet i overensstemmelse med GDPR.

1.2.2 En tværfaglig undersøgelse og analyse

For at kunne undersøge, om de gældende regler og den gældende praksis i tilstrækkelig grad tilgodeser børn og unges særlige menneskeretlige beskyttelse, er det centralt at forstå, hvordan reglerne faktisk finder anvendelse, hvordan livet som gældsoplyst opleves af børn og unge, og hvilke afledte konsekvenser gælden kan have for børn og unge. Derfor bygger denne rapport på en tværfaglig undersøgelse og analyse.⁹

Rapportens retlige grundlag består af et overblik over menneskeretten på området samt af regler, forarbejder og retspraksis mv. for pålæg af straffesagsomkostninger. De to dataudtræk fra Rigspolitiet og Gældsstyrelsen bidrager med et samlet overblik over omfanget af børn og unge, der er pålagt sagsomkostninger, og af deres gældssituation. Det retlige grundlag og dataudtræk er blevet suppleret af semistrukturerede interviews med otte børn og unge om deres erfaringer med sagsomkostninger, som har bidraget til et indblik i problemstillingens karakter. Det er primært den eksisterende forskning på området, der har udstukket rammen for disse interviews. Interviewdata er tematisk kodet og udfoldet i en sociologisk analyse, der har henledt opmærksomheden på nye retlige problemstillinger, der herefter er blevet integreret i den samlede analyse.

Rapportens analyse er således baseret på en integreret tilgang, hvor rets- og datakilder understøtter og supplerer hinanden, hvilket har ført til rapportens tre anbefalinger.

2 DEN MENNESKERETLIGE RAMME

I dette kapitel beskrives den særlige menneskeretlige beskyttelse af børn og unge i straffesager, der har relevans for pålæg og opkrævning af sagsomkostninger.

2.1 DEN MENNESKERETLIGE BESKYTTELSE AF BØRN OG UNGE I STRAFFESAGER

Menneskeretten beskytter børn og unge i deres møde med retssystemet i en række forskellige konventioner.

Først og fremmest er de, ligesom alle andre borgere, beskyttet af retten til en retfærdig rettergang i Den Europæiske Menneskerettighedskonventions artikel 6. Selvom den Europæiske Menneskerettighedsdomstol (Menneskerettighedsdomstolen) anerkender princippet om, at 'taberen betaler' som et legitimt formål,¹⁰ kan pålæg af høje sagsomkostninger udgøre et problem i lyset af sagens værdi eller klagers økonomiske forhold.¹¹ Her vil det være relevant at vurdere beløbets rimelighed henset til eksempelvis partens økonomiske forhold.¹²

Artikel 6 indeholder desuden en adgang for tiltalte til at modtage juridisk bistand uden betaling, hvis to betingelser er opfyldt. For det første kræves det, at tiltalte ikke er i stand til at betale en forsvarer ('ikke har tilstrækkelige midler'). For det andet skal en sådan bistand være påkrævet 'i retfærdighedens interesse'.¹³ Ved vurderingen af, om en person har tilstrækkelige midler, ser Menneskerettighedsdomstolen på vedkommendes faktiske situation. I sagen *Biba mod Grækenland* fandt Menneskerettighedsdomstolen, at en uregistreret migrant, der ernærede sig ved forefaldende ufaglært arbejde, ikke havde tilstrækkelige midler til at dække omkostningerne for den juridiske bistand.¹⁴

Artikel 6 indeholder også et krav om adgang til at kunne deltage i retsmøder i ens sag. Menneskerettighedsdomstolen har fundet krænkelse, når der i straffesager mod børn ikke reelt har været adgang for barnet til at deltage i sagen. I den sammenhæng har Domstolen udtalt, at børn skal behandles på en måde, som tager fuldt hensyn til deres alder, modenhed og intellektuelle og følelsesmæssige kapacitet, og at der skal tages skridt til at fremme barnets evne til at forstå og deltage i sagen.¹⁵ Et andet centralt element i Den Europæiske Menneskerettighedskonventions artikel 6 er desuden retten til forsvar. Heri indgår en forudsætning om, at børn og unge kan forstå, hvad der sker under deres sag, således at de har mulighed for at varetage deres interesser.

I regi af Europarådet er der vedtaget vejledende retningslinjer om børnevenlig retspleje, når sigtede eller tiltalte er et barn. Disse retningslinjer stiller blandt andet krav om, at der bør benyttes et sprog, der er tilpasset børnenes alder og forståelsesniveau.¹⁶ Retningslinjerne adresserer ikke specifikt spørgsmålet om pålæg af sagsomkostninger.

Børns ret til en retfærdig rettergang er ligeledes beskyttet i FN's Konvention om Borgerlige og Politiske Rettigheder og i FN's Børnekonvention.

FN's Konvention om Borgerlige og Politiske Rettigheder artikel 14 angiver, at rettergangen mod børn skal gennemføres under hensyn til alder og ønskeligheden af at fremme deres resocialisering.¹⁷ Traktatkomitéen for konventionen har eksempelvis vurderet, at det kan have en afskrækkende virkning på en persons adgang til at forfølge sine rettigheder efter konventionens artikel 14, hvis der pålægges sagsomkostninger uden en konkret vurdering.¹⁸ Således har komitéen kritiseret de finske regler for pålæg af sagsomkostninger på grund af den manglende adgang til en konkret vurderingen af sagsomkostningernes indvirkning for den enkelte.¹⁹

Børn og unges beskyttelse efter FN's Børnekonvention fremhæver i artikel 40, at børn bør behandles på en måde, der fremmer deres værdighed og tager højde for deres alder og resocialisering i mødet med retssystemet.²⁰ Børnekomitéen har vejledende anført, at artikel 40 omfatter forpligtelsen til at støtte barnet, herunder til at barnet kan forstå de mulige konsekvenser fx ved beslutninger eller foranstaltninger i mødet med retssystemet.²¹ Komitéen har anerkendt, at de fleste børn ikke har midler til at betale kaution.²² Børnekomitéen ses ikke at have forholdt sig eksplicit til spørgsmålet om pålæg af sagsomkostninger i straffesager.

Børnekonventionens artikel 3 indeholder princippet om, at barnets bedste (barnets tarv), skal komme i første række i alle foranstaltninger, som vedrører barnet. I straffesager betyder det ifølge de vejledende kommentarer fra Børnekomitéen, at det traditionelle formål med strafferetsplejen, såsom gengældelse, må vige for formål om rehabilitering og genoprettende ret for barnet.²³ Bestemmelsen indeholder også en forpligtelse for staten til at beskytte barnets trivsel.

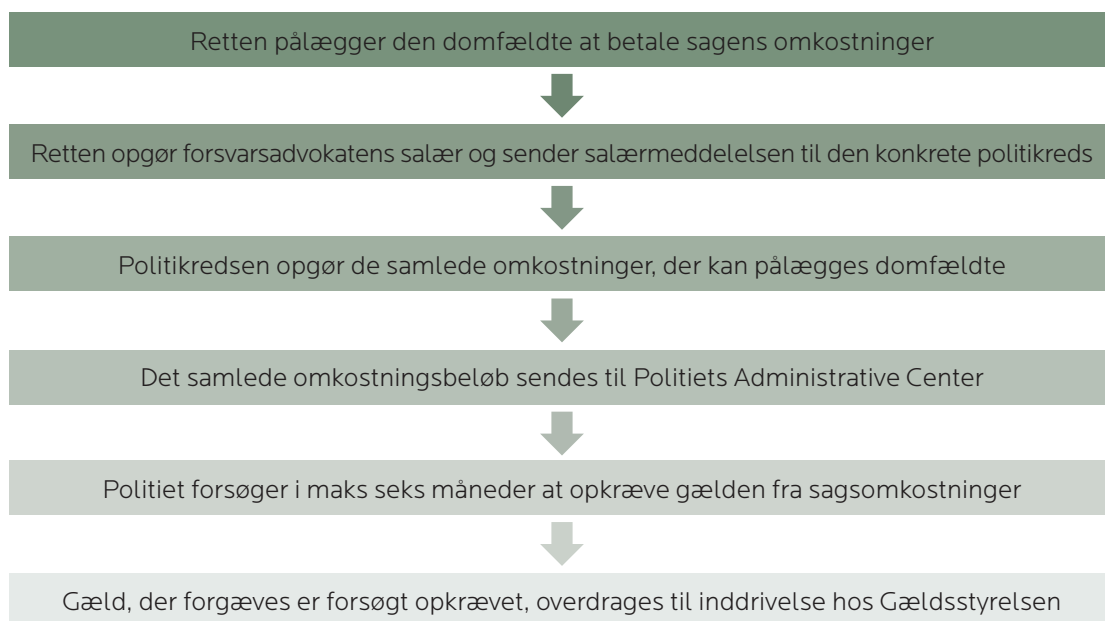
2.2 SAMMENFATNING

Samlet set nyder børn og unge efter menneskeretten en særlig beskyttelse, hvilket stiller en række krav til staten, herunder om at lade barnets tarv komme i første række i alle foranstaltninger. Hertil kommer, at de børn og unge, som er i kontakt med retssystemet, ofte befinder sig i en sårbar og udsat situation, hvorfor der bør være særlig opmærksomhed på deres rettigheder og retssikkerhed, herunder deres behov for resocialisering.

3 DE DANSKE REGLER OM SAGSOMKOSTNINGER I STRAFFESAGER

Det følgende kapitel belyser de danske regler og praksis for pålæg af sagsomkostninger. Herudover gennemgås reglerne for opgørelsen af sagsomkostninger, som foregår dels ved domstolene og dels ved politiet. Desuden belyses politiets opkrævning og de regler, der regulerer opkrævningen.

Figur 1 nedenfor udgør en forsimplet illustration af processen for pålæg, opgørelse og opkrævning af sagsomkostninger.

Figur 1: Processen for pålæg, opgørelse og opkrævning af sagsomkostninger

3.1 DOMSTOLENES PÅLÆG AF SAGSOMKOSTNINGER

Det er udgangspunktet i retsplejeloven § 1008, at domfældte i en straffesag skal erstatte staten for de omkostninger, der har været forbundet med straffesagens behandling.²⁴ Reglerne bygger på princippet om, at 'taberen betaler', det vil sige at domfældte skal afholde de nødvendige udgifter. Derimod definerer bestemmelsen ikke, hvornår der er tale om en nødvendig udgift, men det vil stort set altid omfatte forsvarerens salær.

Den centrale undtagelse til dette udgangspunkt er, at retten kan begrænse domfældtes betalingsforpligtelse, hvis det kommer til at stå i "åbenbart misforhold til domfældtes skyld og vilkår".²⁵ Bestemmelsen er ikke nærmere begrundet i forarbejderne, udover at bestemmelsen er tænkt anvendt til at nedsætte sagsomkostningerne, hvis omkostningerne er uforholdsmæssige, henset til forseelsens karakter.²⁶ I praksis har spørgsmålet om, hvorvidt betalingsforpligtelsen

står i "åbenbart misforhold" primært fundet anvendelse, når det har været nødvendigt at føre sager igennem alle retsinstanser for at få fastlagt fremtidig praksis, hvis sagen har haft principiel karakter, eller hvis en underinstans har truffet afgørelse i strid med fast praksis.²⁷

Retsplejelovens regler for pålæg af sagsomkostninger indeholder således en adgang for retten til at foretage en rimelighedsvurdering. Gennemgangen af trykt retspraksis viser imidlertid, at reglerne stort set aldrig anvendes ud fra et hensyn til barnets eller den unges alder.²⁸ Det er således den klare hovedregel, at børn og unge, der findes skyldige, skal betale straffesagens omkostninger.

De få trykte sager, hvor retten undtagelsesvist har undladt at pålægge barnet eller den unge at betale, har der så vidt ses været øvrige momenter i sagen, end den enkeltes alder alene, der har ført til, at statskassen har dækket omkostningerne.

I TfK.2001.341 blev en 17-årig dømt for overtrædelse af færdselsloven og for fornærmelig tiltale overfor politibetjente. Den 17-årige havde anmeldt politibetjentene for at udøve vold mod ham under episoden. Byretten besluttede, at det offentlige efter omstændighederne, herunder af hensyn til domfældtes alder og vilkår skulle betale salæret til den beskikkede forsvarer. Landsretten stadfæstede byrettens beslutning, men fremhævede, at man kun undtagelsesvist fandt grundlag for, at statskassen skulle betale omkostningerne.

I U.2007.626.V havde en 17-årig brugt sin venindes pas i forsøg på at komme ind på et diskotek. Byretten frifandt tiltalte i første instans. Derimod fandt landsretten, at den 17-årige var skyldig og skulle betale dagbøder til en samlet værdi af 1.000 kr. Idet den 17-årige havde et fritidsjob og fik udbetalt cirka 2.000/måned, fandt landsretten, at sagens omkostninger skulle dækkes af statskassen.

Retsplejelovens bestemmelse om pålæg af sagsomkostninger har været kritiseret i den juridiske litteratur for at være for snæver og for ikke i højere grad at have karakter af en almindelig rimelighedsvurdering.²⁹

Den manglende hensyntagen til barnets alder ved pålæg af sagsomkostninger står i kontrast til, at der ved udmålingen af selve straffen er en klar adgang til at nedsætte denne af hensyn til alder.³⁰ Allerede med straffeloven fra 1930 blev alder anset som en formildende omstændighed af hensyn til den enkeltes fremtidige udvikling.³¹ En særlig hensyntagen findes også når børn og unge ikendes bødestraf. I almindelighed vil bødestraf til børn og unge blive fastsat til et mindre beløb end bøder til voksne lovovertrædere.³² Det fremgår fx af Rigsadvokatens meddelelse om strafudmåling, at baggrunden for, at bøden til børn og unge under 18 år generelt skal nedsættes til det halve, er, at personer mellem 15 og 18 år ofte er under uddannelse, og at de i vidt omfang ikke har en egentlig indtjening af betydning.³³ Derfor foretager anklagemyndigheden typisk ikke en konkret vurdering af indtægtsforholdene for denne gruppe. Ligeledes kan anklagemyndighedens tiltalefrafald³⁴ anvendes i videre

omfang overfor børn og unge,³⁵ og der kan fastsættes særlige vilkår i forbindelse med tiltalefrafald.³⁶

Hertil kommer, at Folketinget i 2017 har vedtaget en individualiseret tilgang til omkostningsansvaret for en domfældt, der som følge af sin psykiske tilstand idømmes andre foranstaltninger end almindelig straf, når ansvaret ellers ville komme til at stå 'i åbenbart misforhold til domfældtes skyld og vilkår'.³⁷ Det fremgår af forarbejderne til lovændringen, at der kan lægges vægt på blandt andet graden af domfældtes psykiske afvigelse, karakteren og grovheden af den begåede kriminalitet, sagsomkostningernes størrelse og domfældtes betalingsevne.³⁸ For denne persongruppe har man således fundet det nødvendigt at ændre loven for at sikre en individualiseret tilgang.

3.2 OPGØRELSE AF SAGSOMKOSTNINGER

Efter domfælde er blevet pålagt sagsomkostninger skal beløbet opgøres. Det er som nævnt retten, der pålægger domfælde at betale sagsomkostningerne, når vedkommende findes skyldig. Det er også retten, der opgør forsvarersalæret efter hovedforhandlingens afslutning. Denne opgørelse sker ud fra en konkret vurdering, herunder på baggrund af den faktisk forbrugte tid og de vejledende takster på området.³⁹

Derimod opgøres andre nødvendige udgifter af politiet i de enkelte politikredse. Denne opgørelse sker, efter at sagen er afsluttet ved domstolene. Det er udgifter som fx udgifter til sagkyndig bistand, retsmedicinske undersøgelser, blodprøver og lægeerklæringer, politiattester, transport.

Myndighedernes praksis for opgørelse og pålæg af sagsomkostninger betyder, at hverken retten eller de øvrige aktører under straffesagen har det fulde kendskab til, hvilket beløb barnet eller den unge endeligt bliver pålagt at betale (udover det opgjorte forsvarersalær). Dette gør det svært for retten at vurdere kravet i lyset af retsplejelovens regel om "åbenbart misforhold til domfældtes skyld".

3.3 POLITIETS OPKRÆVNING, INDDRIVELSE OG EFTERGIVELSE

Fuldbyrdelse af domme i straffesager reguleres af retsplejelovens kapitel 90, hvoraf det fremgår af § 997, at det er politidirektøren, der drager omsorg for fuldbyrdelsen, mens bøder, sagsomkostninger og konfiskationsbeløb inddrives af restanceinddrivelsesmyndigheden (Skattestyrelsen og Gældsstyrelsen). Rent praktisk foregår det ved, at politikredsene opgør det samlede beløb. Herefter er det Politiets Administrative Center, der står for opkrævningen.

Politiets opkrævning af sagsomkostninger er nærmere reguleret i blandt andet staffuldbyrdelsesloven og bødebekendtgørelsen.⁴⁰

Der er to centrale forhold, der gør sig gældende ved opkrævningen af beløbet. For det første kan det være svært for det enkelte barn eller ung at få et overblik over, hvad opkrævningen dækker over. For det andet er reglerne for eftergivelse og gældssanering sjældent anvendelige over for børn og unge. Disse to forhold gennemgås i det følgende.

3.3.1 Børn og unges manglende kendskab til sagsomkostninger

I forbindelse med domsafsigelsen oplyser retten børn og unge om, at de skal betale sagens omkostninger. Hovedparten af de børn og unge, som vi har interviewet, fortæller, at det først er i forbindelse med, at politiets efterfølgende forsøg på at opkræve det fulde omkostningsbeløb, at de bliver bekendte med deres gæld fra sagsomkostninger.

Flere af de interviewede børn og unge uddyber, at de under domsafsigelsen hovedsageligt er interesserede i skyldsspørgsmålet og den eventuelle strafudmåling. Derfor fokuserer de ikke på tidspunktet for domsafsigelsen på spørgsmålet om pålægget af sagens omkostninger. Samtidig har de svært ved at gennemskue, hvad der er for nogle omkostninger, som de bliver pålagt at betale, fordi retten som udgangspunktet ikke uddyber dette nærmere. Som nævnt har retten heller ikke selv det fulde overblik over omkostningernes størrelse på det tidspunkt, hvor de pålægges.

Det er gennemgående for de interviewede børn og unges fortællinger, at de har fuld forståelse for, at de hæfter for de omkostninger, der er forbundet med behandlingen af deres straffesag. Den manglende præcisering af sagens omkostninger i retten betyder alligevel, at politiets opkrævning kommer som en uventet og ubehagelig overraskelse for de interviewede børn og unge.

Når børn og unge opkræves sagsomkostninger i deres straffesag, sender politiet en opkrævning til deres e-Boks (se et eksempel herpå nedenfor). I opkrævningen informeres barnet eller den unge om det fulde omkostningsbeløb, der skal betales, samt betalingsfristen som er på 20 dage.⁴¹ Omkostningsbeløbet vil blandt andet være udspecificeret i omkostninger til forsvarssalær og andre omkostninger, der er medgået til sagens behandling, som eksempelvis omkostninger til lægefaglige undersøgelser mv. Af opkrævningen vil et bidrag til offerfonden også fremgå. Opkrævningen indeholder desuden henvisning til politiets hjemmeside for vejledning om nedsættelse og betalingsordning. I forbindelse med opkrævningen oplyses der imidlertid ikke om muligheden for klage.

Politiets Administrative Center

Postboks 1289
7500 Holstebro
Tlf. 70201449
borger.dk/virk.dk

POLITI
Opkrævning

KL01
3:10

Dato: 26. januar 2023

Journalnr.:

Inr.:

Du opkræves i forbindelse med:

Dom **Retten på Frederiksberg**

Du skal betale:

Bøde	7.000,00 DKK
Sagsomkostninger:	
Forsvarersalær	4.525,00 DKK
Lægeudgift	300,00 DKK
Retsmedicinsk undersøgelse	388,00 DKK
Bidrag til offerfond	500,00 DKK
I alt	12.713,00 DKK

Betaling skal ske til +71

senest den 15. februar 2023.

På www.politi.dk/betal kan du få vejledning om:

- Afdragsordning
- Udsættelse af betaling

Se vejledning vedrørende inddrivelse hos Gældsstyrelsen på næste side.

Behandling af personoplysninger

Politiet registrerer personoplysninger i politiets systemer for at behandle og dokumentere sagen. Læs om politiets behandling af personoplysninger på www.politi.dk/personoplysninger.

Med venlig hilsen

Politiets Administrative Center

Note 1: Uddrag fra politiets opkrævning.

Eftersom det ikke tidligere er blevet uddybet, hvilke omkostninger de interviewede børn og unge er blevet pålagt at betale, er der blandt flere af de interviewede tvivl om, hvad politiets opkrævning omfatter, og dermed hvad det reelt er for nogle omkostninger, som de opkræves.

Det betyder samtidig, at flere af de interviewede børn og unge har svært ved at gennemskue deres gæld fra tidligere straffesager, og de har derfor hellere ikke det fulde overblik over omfanget af deres gældssituation. Et eksempel på dette kommer til udtryk under vores interview med den 16-årige Frederik, som har to tidligere domme. Frederik fortæller:

“ Jeg ved ikke, hvor meget [gæld] jeg har, men jeg ved, at jeg har meget gæld fra sagsomkostninger, ret meget endda (...) jeg regner med, at jeg nok skylder 100.000 måske 300.000 kroner (...) måske én halv million kroner i værste fald (...) jeg ved det ikke helt, men det er ikke fedt at skylde en halv million kroner som 16-årig.

(Frederik, 16 år)

Frederik uddyber senere i interviewet, at hans gæld formentlig ikke alene strammer fra sagsomkostninger, men også fra erstatning til ofre, ubetalte bøder og andre omkostninger i forbindelse med tidligere straffesager. Frederik er også i tvivl om, hvorvidt han har gæld for sagsomkostninger fra de tre gange, han har haft en sag for Ungdomskriminalitetsnævnet. Selvom børn og unge ikke bliver pålagt at betale omkostningerne i forbindelse med behandlingen af deres sag i Ungdomskriminalitetsnævnet, bidrager Frederiks tvivl til en forståelse af, hvor uigennemskueligt spørgsmålet om sagsomkostninger er for børn og unge.

Den manglende gennemskuelighed i forhold til, hvad sagsomkostninger omfatter, medfører, at der er forholdsvis stor forskel i de otte interviewede børn og unges kendskab til, hvor meget gæld de har fra sagsomkostninger, og hvad der medregnes som sagsomkostninger. De har eksempelvis svært ved at gennemskue, om deres gæld alene stammer fra sagsomkostninger eller også fra andre omkostninger i forbindelse med deres straffesag.

3.3.2 Nærmere om adgang til henstand, gældssanering og eftergivelse

Det følger af straffuldbyrdelseslovens kapitel 16 og bødebekendtgørelsen, at politiet på skyldnerens opfordring kan give tilladelse til kortvarig henstand med betalingen eller tillade, at beløbet betales afdragsvis ved en kortvarende betalingsordning.⁴² Dog kan politiet højst give tilladelse til henstand med betaling i op til seks måneder fra udløbet af 20-dages fristen eller give tilladelse til afdragsvis betaling over seks måneder efter udløbet af fristen. Politiets afgørelser om henstand eller afdragsvis betaling kan ikke påklages.⁴³

Straffuldbyrdelsesloven indeholder ikke nogen bestemmelse om, at politiet kan undlade at opkræve sagsomkostninger af hensyn til barnets eller den unges alder. Hvis skyldneren ikke betaler det samlede beløb indenfor den fastsatte frist,⁴⁴ oversender politiet sagen til restanceinddrivelsesmyndigheden (Skattestyrelsen) med henblik på inddrivelse ved Gældsstyrelsen.

Tidligere kunne gældssanering og eftergivelse af gæld i almindelighed ikke finde sted, hvis gælden udsprang af straffesagsomkostninger. Senest er reglerne om eftergivelse af gæld og gældssanering blevet ændret således, at gæld i form af sagsomkostninger fra straffesager skal sidestilles med anden gæld.⁴⁵ Herefter er udgangspunktet, at gæld i form af sagsomkostninger ikke i sig selv kan udgøre en hindring for eftergivelse

af gæld eller gældssanering. Der er dog fortsat en række krav til at få eftergivet sin gæld, herunder krav om en stabil indkomst, fast bolig mv.

Det er tvivlsomt, om børn og unge kan leve op til krav om stabile bolig- og indkomstforhold, eller om børn og unge har de nødvendige ressourcer til at søge om eftergivelse af deres gæld fra sagsomkostninger eller søge om gældssanering. Samtidigt skal gælden som udgangspunktet efter praksis være fem år gammel for gældssanering, hvilket yderligere komplicerer børn og unges mulighed for at de kan komme af med deres gæld.

I 2014 nedsatte Justitsministeriet et udvalg til at gentænke den nuværende ordning for sagsomkostninger for at støtte den gruppe af domfældte, der i dag er i fare for at blive fastholdt i kriminalitet på grund af en uoverstigelig stor gæld til sagsomkostninger.⁴⁶ I betænkningen pegede udvalget på, at gruppen af gældsramte fra sagsomkostninger, kan være "(...) unge lovovertredere under 18 år, for hvem en stor gæld fra sagsomkostninger kan være hindrende for muligheden for at etablere et normalt voksenliv med uddannelse, arbejde og bolig".⁴⁷ Udvalget anbefalede blandt andet, at gældsramte, der ikke har mulighed for at afvikle på gælden, ikke bør opkræves sagsomkostninger, som de er blevet pålagt af retten. Betænkningen førte imidlertid ikke til lovændringer.

Senest og på baggrund af flerårssaftalen for Kriminalforsorgens økonomi 2022-2025,⁴⁸ nedsatte Justitsministeriet i sommeren 2022 på ny en arbejdsgruppe, der med inspiration fra betænkning nr. 1547, skal udarbejde en ny model for opkrævning af sagsomkostninger.⁴⁹ Arbejdsgruppens kommissorium indeholder intet særskilt om børn og unge. Arbejdsgruppen har ved udgivelsen af denne rapport ikke færdiggjort sit arbejde.

BETÆNKNING NR. 1547 OM SAGSOMKOSTNINGER I STRAFFESAGER

Udvalget bag betænkning nr. 1547 overvejede tre mulige modeller for pålæg af sagsomkostninger.

Den første model indebar en afskaffelse af sagsomkostninger i straffesager (den såkaldte 'rene model'). **Den anden model** – betalingsevne modellen – indebar, at sagsomkostninger fremover skulle bestå af sagens udgifter til den beskikkede forsvarer, og at der i forbindelse med politiets opkrævning af sagsomkostninger skulle foretages en vurdering af om – og i givet fald hvor meget – den domfældte skal betale af de af retten pålagte sagsomkostninger på baggrund af den dømtes betalingsevne.

Den tredje model – bruttoårsindtægtsmodellen – indebar en stillingtagen ved domstolene af domfældtes bruttoårsindtægt til brug for pålæg af sagsomkostninger. Et flertal i udvalget anbefalede betalingsevne modellen. Modellen tager udgangspunkt i, at en opkrævning af sagsomkostninger i straffesager alene vil ske, hvis der er udsigt til, at den domfældte kan betale omkostningerne. Den foreslåede model indebar, at politiets opkrævning burde ske under forudsætning af, at den domfældte har en betalingsevne på det tidspunkt, hvor politiet foretager opkrævningen. Det vil sige, at politiet ved sagens afslutning skulle indhente oplysning fra SKAT om domfældtes betalingsevne. På denne måde vil en vurdering af betalingsevne og opkrævning af sagens omkostninger kunne ske i umiddelbar forlængelse af straffesagens afslutning.

3.4 ADMINISTRATIV KLAGEADGANG OG DOMSTOLSPRØVELSE

Når der er afsagt dom i en sag, kan domfældte vælge at anke dommen, særskilt at kære rettens pålæg af sagens omkostninger eller kære selve opgørelsen heraf, dvs. beløbet.

Forpligtelsen for den dømte til at afholde sagens omkostninger fastsættes i dommen,⁵⁰ hvorimod størrelsen på forsvarerens salær typisk fastsættes i retsbogen. Derudover opgøres de øvrige sagsomkostninger, såsom udgifter til lægefaglige undersøgelser og erklæringer, regnskabsmæssig assistance og andre tekniske undersøgelser mv., som nævnt efterfølgende af politiet.

I sagen U 2009.1421 H skulle Højesteret tage stilling til, hvornår fristen for kære skulle regnes fra.

I sagen lød forsvarerens salær på 24.500 kr. ekskl. moms for hver af de domfældte. Ved byrettens domsafsigelse den 26. oktober 2007 blev de domfældte gjort bekendt med, at de skulle dække sagens omkostninger, men derimod ikke beløbets størrelse. Forsvarssalæret blev fastsat i retsbogen, som forsvarsadvokaten modtog den 5. november 2007.

Domfældte kærede fastsættelsen af forsvarers salær den 12. februar 2008 i forbindelse med politiets opkrævning af beløbet. Landsretten mente, at den almindelige frist for kære på 14 dage skulle regnes fra den 5. november 2007, hvor forsvareren modtog retsbogen og derved fik kendskab til salærets størrelse. Fristen var derfor overskredet. Højesteret stadfæstede, med dissens, landsrettens dom. Den dissentierende dommer i sagen fandt, at domfældtes og forsvarers interesser ikke nødvendigvis var sammenfaldende i spørgsmålet om forsvarssalærets dækning, og at domfældtes indgivelse af kæreskriftet den 12. februar 2008 derfor burde være anset for rettidigt.

Når en dom ankes, prøver den overordnede instans omkostningsspørgsmålet, da den dømtes pligt til at afholde sagsomkostningerne, afhænger af ankens udfald. Derudover kan den ankende part inddrage specifikke spørgsmål om fastsættelsen af sagsomkostningerne under anken.⁵¹ Det kan eksempelvis være størrelsen på det fastsatte forsvarssalær.

Både rettens beslutning om pålæg af sagsomkostninger og rettens opgørelse af forsvarssalæret kan indbringes selvstændigt for landsretten efter reglerne om kære.⁵² Der gælder i den forbindelse en frist for kære på 14 dage. Fristen for kære regnes for så vidt angår selve betalingspligten fra afsigelsen af dommen. Derimod regnes fristen for kære af det opgjorte forsvarssalær, som fastsættes af retten, fra den dømtes (i praksis forsvarerens) modtagelse af retsbogen.⁵³

Idet hovedparten af børn og unges sagsomkostninger består af omkostningerne til forsvarsadvokatens salær, kan der ved prøvelsen af spørgsmålet om salæret opstå en interessekonflikt mellem barnet eller den unge og den pågældendes forsvarsadvokat. Derved er der risiko for, at børn og unge ikke får den tilstrækkelige vejledning af deres

forsvarsadvokat ved domstolsprøvelsen af salæret. Denne risiko skærper behovet for, at der er klare oplysninger for det enkelte barn eller den unge om adgangen til domstolsprøvelse af spørgsmålet om sagsomkostninger.

Er den dømte uenig i politiets opgørelse af de øvrige sagsomkostninger er det muligt at klage administrativt. Klage over politiets opgørelse af sagsomkostninger skal fremsendes til den politikreds, der har opgjort sagsomkostningerne. Spørgsmålet kan også indbringes for retten efter retsplejelovens § 998, stk. 1.

Selvom det er muligt at klage administrativt over politiets opgørelse af sagsomkostninger, har politiet indtil nu ikke vejledt herom. Dette skyldes, at der efter politiets vurdering ikke er tale om en afgørelse i forvaltningsretlig forstand, når politiet opgør beløbet.⁵⁴ Når sagen er overgået til Gældsstyrelsen, er klageadgangen for børn og unge yderligere begrænset til klager overfor denne myndighed. Det kan fx være klager om, at kravet allerede er helt eller delvist betalt.⁵⁵

Formålet med vejledningspligten er efter forvaltningsretten, at myndigheden imødekommer borgernes informationsbehov og undgår, at borgerne på grund af fejl, uvidenhed eller misforståelser udsættes for et retstab.⁵⁶ Der var ingen af de interviewede børn og unge, som var bekendte med disse muligheder for klage over sagens omkostninger.

3.5 SAMMENFATNING

Retsplejelovens regler for pålæg af sagsomkostninger indeholder en adgang for retten til at foretage en rimelighedsvurdering. Gennemgangen af trykt retspraksis viser imidlertid, at reglerne som det helt klare udgangspunkt ikke anvendes ud fra et hensyn til barnets eller den unges alder. Børn og unges alder, samt deres behov resocialisering, tillægges således ikke nævneværdig betydning i retten.

Det forhold, at retten end ikke har kendskab til det fulde beløb, som domfældte pålægges at betale, kan gøre det vanskeligt for retten overhovedet at vurdere kravets rimelighed.

Børn og unges kendskab til deres retsstilling og til deres rettigheder udfordres både på grund af reglernes udformning og deres faktiske anvendelse. En måde at sikre viden om omkostningernes størrelse hos rettens aktører og hos barnet eller den unge under sagens behandling ved domstolene kunne være at forpligte politiet til at udarbejde en opgørelse over omkostningerne (udover forsvarersalæret), forud for straffesagens behandling.

Reglerne bliver desuden hurtigt uoverskuelige for det enkelte barn eller den unge, der i forvejen befinder sig i en sårbar situation i mødet med retssystemet. Det illustreres for eksempel ved de mange forskellige måder, hvorpå pålæg eller opgørelsen af beløbet kan påklages. Uoverskueligheden kommer også til udtryk ved, at der er tale om parallelle og forskudte processer ved domstolene og hos politiet. Desuden er den enkeltes fokus umiddelbart efter hovedforhandlingen oftest på selve straffen. På trods af de uigennemskuelige regelsæt gives der ingen klare oplysninger om administrativ

klageadgang og domstolsprøvelse til barnet eller den unge. Selv med bistand fra en forsvarsadvokat kan det svært for børn og unge at gennemskue.

Hertil kommer, at deres økonomiske formåen og risikoen for en interessekonflikt med deres forsvarsadvokat i sager om fastsættelsen af forsvarssalæret samlet set kan udfordre børn og unges retssikkerhed. Instituttets vurderer, at der er behov for, at Justitsministeriet med inddragelse af anklagemyndigheden og domstolene undersøger, hvordan der oplyses om klageadgangene ved domstolene.

Ser man på politiets opkrævning af sagsomkostninger efter sagens afslutning ved domstolene, er der ingen hjemmel for politiet til at undlade at opkræve sagsomkostningsbeløbet af hensyn til barnets eller den unges alder. Efter de gældende regler har politiet adgang til skønsmæssigt at give henstand og til at opkræve omkostningerne afdragsvis, men ikke til at undlade opkrævningen. Dette til trods for, at politiet i lighed med alle andre myndigheder har en selvstændig forpligtelse til at sikre barnets rettigheder og retssikkerhed. Derudover er det politiet og ikke retten, der har det fulde overblik over omkostningernes størrelse.

I de tilfælde, hvor barnet eller den unge accepterer dommens udfald, og pålæg af sagsomkostninger, men bestrider beløbets størrelse, er det vanskeligt for den enkelte at vide, hvordan man skal klage.

Uanset om politiets opgørelse af sagens øvrige sagsomkostninger udgør en forvaltningsretlig afgørelse, er det instituttets vurdering, at børn og unge bør kende til adgangen til klage over opgørelsen, så de ikke kan udsættes for et retstab. Navnlig henset til, at det ikke kan lægges til grund, at børn og unge nødvendigvis har de fornødne personlige forudsætninger, bør der gælde en skærpet vejledningspligt.⁵⁷

4 OMFANGET AF BØRN OG UNGES GÆLD

Dette kapitel redegør for, hvor mange børn og unge der har gæld fra sagsomkostninger, samt omfanget af deres gæld. Kapitlet bygger på data videregivet af Rigspolitiet og Gældsstyrelsen.⁵⁸ Processen for opkrævning af sagsomkostninger (se kapitel 3) betyder, at der både er en gruppe af 15-17-årige, som har gæld fra sagsomkostninger til opkrævning hos Rigspolitiet, og en gruppe, som har gæld fra sagsomkostninger til inddrivelse hos Gældsstyrelsen.

Det samlede antal børn og unge med gæld til opkrævning og inddrivelse beløber sig på 680. De to grupper af børn og unge registrerede hos myndighederne kan være overlappende, og den samme person kan være registreret hos begge instanser. Det betyder, at det reelt kan være færre end 680 børn og unge, der samlet set har en gæld på cirka 16 millioner kroner fra sagsomkostninger, fordi barnet eller den unge kan være registreret to steder.

4.1 BØRN OG UNGE MED GÆLD TIL OPKRÆVNING HOS POLITIET

Tal fra Rigspolitiet viser, at af de 680 børn og unge, som har gæld fra sagsomkostninger, har 176 børn og unge pr. 8 september 2022 gæld til opkrævning hos Rigspolitiet, se tabel 2. Deres samlede gæld fra sagsomkostninger beløber sig til cirka 3,1 millioner kroner.

Tabel 2: Børn og unge med gæld fra sagsomkostninger hos Rigspolitiet, antal og samlet gæld

Alder	Antal børn/ unge	Samlet gæld (mio. kr.)
15 år	11	0,1
16 år	70	1,2
17 år	95	1,8
I alt	176	3,1

Note 3: Tabellen viser antal 15-17-årige med gæld fra sagsomkostninger til opkrævning hos Rigspolitiet samt gruppens samlede gæld fordelt på alder. Tallene er opgjort pr. 8. september 2022 og er et øjebliksbillede. Tallene er oplyst af Rigspolitiet.

Tal fra Rigspolitiet viser yderligere, at størstedelen af børn og unge med gæld fra sagsomkostninger til opkrævning hos Rigspolitiet skylder under 20.000 kroner, se tabel 3.

Tabel 3: Børn og unge med gæld fra sagsomkostninger hos Rigspolitiet, individuel gæld og antal

Gældens størrelse (kr.)	Antal børn/unge
< 20.000	128
20.000 – 49.999	41
50.000 – 500.000	7
I alt	176

Note 4: Tabellen viser 15-17-åriges individuelle gæld fra sagsomkostninger til opkrævning hos Rigspolitiet inddelt efter antal skyldnere. Tallene er opgjort pr. 8. september 2022 og er et øjebliksbillede. Tallene er oplyst af Rigspolitiet.

Rigspolitiet oplyser, at 52 børn og unge har en afdragsordning til afbetaling af deres gæld hos Politiets Administrative Center. For 34 børn og unge omhandler det en afdragsordning med faste månedlige rater, mens det for de resterende 18 børn og unge er en aftale med individuelle rater.

4.2 BØRN OG UNGE MED GÆLD TIL INDDRIVELSE HOS GÆLDSSTYRELSEN

Hvis Rigspolitiet ikke får opkrævet sagsomkostningerne inden seks måneder, overgår gælden til inddrivelse hos Gældsstyrelsen. Når offentlig gæld ligger til inddrivelse hos Gældsstyrelsen, pålægges der en inddrivelsesrente, som fastsættes på baggrund af Nationalbankens udlånsrente plus et tillæg på 4 procent. Inddrivelsesrenten reguleres halvårligt. Pr. 7. juli 2023 blev inddrivelsesrenten fastsat til 7,25 procent om året,⁵⁹ mens den i første halvår af 2023 var på 9,9 procent om året.

Tal fra Gældsstyrelsen viser, at 504 børn og unge pr. 31 juli 2022 har gæld fra sagsomkostninger til inddrivelse hos Gældsstyrelsen, se tabel 4. Deres samlede gæld til sagsomkostninger inklusive inddrivelsesrenter beløber sig til cirka 12,9 millioner kroner. Ud af dette beløb udgør sagsomkostninger cirka 12,4 millioner kroner. Udover sagsomkostninger kan det enkelte barn eller den enkelte unge også have andre typer af gæld til inddrivelse hos Gældsstyrelsen, eksempelvis ubetalte bøder fra politiet eller kontrolafgifter fra DSB.

Tabel 4: Børn og unge med gæld fra sagsomkostninger hos Gældsstyrelsen, antal og samlet gæld

Alder	Antal børn/unge	Samlet gæld (mio. kr.)	Samlet rentetilskrivning (hele tusinder)
15 år	6	0,2	1.000
16 år	139	2,7	72.000
17 år	359	9,5	473.000
I alt	504	12.4	546.000

Note 4: Tabellen viser antal 15-17-årige børn og unge med gæld fra sagsomkostninger til inddrivelse hos Gældsstyrelsen samt gruppens samlede gæld fra sagsomkostninger fordelt på alder. Tallene er opgjort pr. 31 juli 2022 og er et øjebliksbillede. Tallene er oplyst af Gældsstyrelsen.

Tal fra Gældsstyrelsen viser yderligere, at 314 børn og unge, svarende til 62 procent af børn og unge med gæld fra sagsomkostninger til inddrivelse hos Gældsstyrelsen, skylder under 20.000 kroner, se tabel 5.

Tabel 5: Børn og unge med gæld fra sagsomkostninger hos Gældsstyrelsen, individuelle gæld og antal

Gældens størrelse (kr.)	Antal børn/unge
< 20.000	314
20.000 – 49.999	127
50.000 – 500.000	63
I alt	504

Note 5: Tabellen viser 15-17-åriges individuelle gæld fra sagsomkostninger til inddrivelse hos Gældsstyrelsen inddelt efter antal skyldnere. Tallene er opgjort pr. 31 juli 2022 og er et øjebliksbillede. Tallene er oplyst af Gældsstyrelsen.

Gældsstyrelsen vurderer, at stort set alle 504 børn og unge pr. 31 juli 2022 er uden betalingsevne. Det betyder, at Gældsstyrelsen vurderer, at børn og unge ikke har mulighed for at afdrage på gælden. Børn og unges gæld fra sagsomkostninger vil således vokse på grund af inddrivelsesrenten.

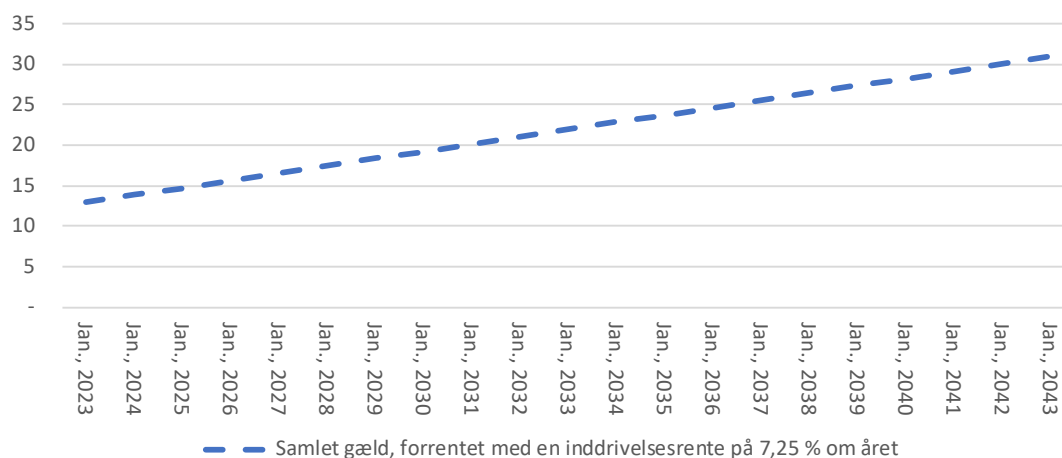
Gældsstyrelsen vurderer desuden, at børn og unges samlede gæld fra sagsomkostninger pr. juni 2022 havde en kursværdi på cirka 52.000 kroner. Kursværdien giver et øjebliksbillede af gældens reelle værdi på opgørelsestidspunktet. Når gældens kursværdi beregnes, tages der blandt andet højde for den enkelte skyldners alder, samlede gæld og betalingsevne samt Gældsstyrelsens mulighed for at inddrive gælden efter gældende regler.

4.3 FREMSKRIVNING AF BØRN OG UNGES GÆLD FRA SAGSOMKOSTNINGER

Som det fremgår af ovenstående afsnit, pålægges børn og unges gæld fra sagsomkostninger en inddrivelsesrente hos Gældsstyrelsen, der fra 7. juli 2023 er 7,25 procent om året.

For at illustrere, at børn og unges gæld ikke er statisk, men at den vokser på grund af inddrivelsesrenten og deres manglende betalingsevne, ses i figur 2 et eksempel på en simpel fremskrivning af gælden.⁶⁰

Figur 2: Eksempel på fremskrivning af børn og unges gæld fra sagsomkostninger hos Gældsstyrelsen

Note 6: Gælden er fremskrevet i nominel værdi og med en antagelse om, at inddrivelsesrenten på 7,25 procent om året er konstant de kommende 20 år. Fremskrivningen er lavet pr. 1. januar 2023 og det antages desuden, at der ikke afdrages på gælden eller stiftes ny gæld i perioden. Eksemplet er baseret på instituttets egne beregninger og grundet disse simple antagelser udgør figuren ikke en prognose. Derimod er den en illustration af, hvor hurtigt børn og unges gæld fra sagsomkostninger kan vokse, når de ikke afdrager på gælden, og der tilskrives renter.

Af figuren fremgår det med de forsimplede antagelser, at børn og unges samlede gæld fra sagsomkostninger, der ligger til inddrivelse hos Gældsstyrelsen, kan vokse fra cirka 12,9 millioner kroner i 2023 til cirka 21,9 millioner kroner i 2033 og 30,9 millioner kroner i 2043. Så længe der ikke afdrages på gælden, kan børn og unges aktuelle gæld fra sagsomkostninger således stige med omkring 69,4 procent i løbet af en tiårig periode alene på grund af rentetilskrivning.

4.4 SAMMENFATNING

Data fra Rigspolitiet og Gældsstyrelsen viser, at omkring 680 børn og unge i alderen 15-17 år i 3. kvartal 2022 har gæld fra sagsomkostninger, der samlet set beløber sig til cirka 16 millioner kroner.

Samtidig vurderer Gældsstyrelsen, at de ca. 504 børn og unge med gæld til inddrivelse stort set ikke har en betalingsevne og dermed ikke mulighed for at afvikle på deres gæld, der vokser i takt med den aktuelle inddrivelsesrente på 7. juli 2023 er 7,25 procent om året. Udvalget bag betænkning nr. 1547 om sagsomkostninger i straffesager vurderede ligeledes, at unge under 18 år heller ikke tilbage i 2014 havde mulighed for at afvikle på deres gæld fra sagsomkostninger.⁶¹

Formålet med at pålægge domfældte at betale sagens omkostninger er, at vedkommende skal betale for nogle af de udgifter, der er forbundet med sagen. Men tal fra Gældsstyrelsen viser, at stort set ingen børn og unge med gæld fra sagsomkostninger har mulighed for at afdrage på deres gæld. Disse børn og unge befinder sig derved i en fastlåst gældssituation.

5 SAGSOMKOSTNINGERNES KONSEKVENSER FOR BØRN OG UNGE

Dette kapitel belyser gældens psykiske konsekvenser for børn og unge, risikoen for tilbagefald i kriminalitet samt sagsomkostningernes indvirkning på børn og unges ret til forsvar. Som led heri henvises til eksisterende forskning på voksenområdet og de otte interviewede børn og unges erfaringer og oplevelser med sagsomkostninger udfoldes.

5.1 GÆLDENS PSYKISKE KONSEKVENSER

Som nævnt tager retten sjældent hensyn til den unge eller barnets alder ved pålæg af sagsomkostninger. Hertil kommer, at politiet heller ikke ved opkrævningen har hjemmel til at undlade opkrævning af hensyn til barnets eller den unges alder. Dette står over for, at barnet eller den unge sjældent er i stand til at betale gælden. Hertil kommer de psykiske konsekvenser, som gælden kan have. Disse konsekvenser udfoldes i det følgende.

Børn og unge nyder efter menneskeretten en særlig beskyttelse, hvilket kommer til udtryk i Børnekonventionens princip om, at barnets tarv skal komme i første række i alle foranstaltninger, som vedrører barnet. Deraf følger blandt andet forpligtelsen til at sikre barnet den beskyttelse og omsorg, der er nødvendigt for dets trivsel.⁶²

PERSPEKTIV

Studier af voksne løsladte har belyst, at gæld fra sagsomkostninger er en gennemgående udfordring for tidligere dømte, som belaster dem på et økonomisk, socialt, mentalt og praktisk plan.⁶³ Mange førstegangsdømte er uvidende om, at de hæfter personligt for sagens omkostninger. Den ofte uoverskuelige gæld fra sagsomkostninger bliver derfor anset som 'statens dummebøde', en slags 'ekstra straf', hvormed staten afskærer dem fra at blive en del af det etablerede samfund uden at give dem mulighed for at etablere et kriminalitetsfrit liv.⁶⁴ Gæld fra sagsomkostninger er for mange en tung psykisk byrde, der kan afføde en følelse af håbløshed og ligegyldighed.⁶⁵

5.1.1 En tung psykisk byrde

De børn og unge, som vi har interviewet, er alle frihedsberøvede i et eller andet omfang. De er frihedsberøvede som sigtede eller tiltalte i en verserende straffesag, og dermed i varetægtssurrogat, eller også er de afsonere eller i et udslusningsforløb. Tiden som frihedsberøvet er i forvejen en særlig sårbar periode for børn og unge. Hertil kommer, at hovedparten af de otte børn og unge, som vi har interviewet, efter eget udsagn befinder sig i en 'fastlåst' gældssituation uden udsigt til at kunne nedbringe deres gæld eller blive gældfri indenfor en nærmere fremtid. Deres fortællinger om livet som gældsat illustrerer gældens mange konsekvenser.

I en rapport udarbejdet af Børnerådet i 2015 om unges fortællinger om deres oplevelser med at være frihedsberøvede, beskrives blandt andet, hvordan frihedsberøvede børn og unge er særligt bekymrede for fremtiden, herunder for den smerte, som deres frihedsberøvelse har forvoldt familien. Sammen med den magtesløshed, der rammer frihedsberøvede børn og unge, er disse svære følelser psykisk byrdefulde.⁶⁶

Hertil kan gæld fra sagsomkostninger være med til at forstærke disse svære følelser og gør tiden som frihedsberøvet endnu mere psykisk byrdefuld for børn og unge. Det kommer eksempelvis til udtryk under vores interview med 18-årige Hassan, der retrospektivt reflekterer over, hvordan gælden har påvirket ham, imens han har afsonet. Hassan, der er ved at blive udsluset til samfundet, fortæller:

“ Der er mange trælse følelser i dét. Der er en følelse af magtesløshed og håbløshed. Man sidder bare passivt og ser til, at ens gæld vokser, uden at man kan gøre noget (...) man ser bare, at ens økonomi bliver smadret (...) det er virkelig deprimerende (...) man får lyst til at give op på det hele.

(Hassan, 18 år)

Hassan fortæller senere i interviewet, at han har haft en kriminalitetsfyldt barndom og ungdom og har adskillige domme. Hassan har derfor været frihedsberøvet flere gange, da han var yngre. Hassan uddyber, at gælden fra sagsomkostninger ikke påvirkede ham i samme omfang, da han var yngre – dels fordi hans liv på det tidspunkt stadig var præget af kriminalitet, og dels fordi han dengang ikke kunne gennemskue gældens konsekvenser:

“ Jeg fik en opkrævning fra Københavns Politi. På det tidspunkt var jeg 15 år, så jeg tror ikke rigtig, at jeg kunne begribe, hvad det var, andet end det var et beløb, som jeg angiveligt skulle betale (...) og det samme skete så også efter den anden og tredje sag, hvor jeg også var 15 år. Jeg tror godt, at jeg vidste, der var en gæld, som hobede sig op, men jeg var ikke klar over, hvad det ville have af konsekvenser for mit liv (...) man er jo bare et barn, når man er 15 år.

(Hassan, 18 år)

Ligesom Hassan forholder flere af de andre interviewede børn og unge sig ikke til deres gæld gennem deres barndom og ungdom, hvorved gælden vokser på grund af rentetilskrivning og eventuelt gennem etablering af ny gæld fra nye sager. Derfor kan gælden blive ekstra byrdefuld, i takt med, at de interviewede børn og unge bliver ældre og kan gennemskue gældens konsekvenser. For flere af de interviewede børn og unge fremkalder gælden en følelse af stress. Selvom den 17-årige Theis forsøger at skubbe bekymringerne om sin gældssituation fra sig, er han alligevel ofte tynget af gælden:

“ Det er stressende at tænke på, imens jeg sidder her [på en ungdomsafdeling], at når jeg kommer ud, har jeg gæld, som sidder fast på mig resten af mit liv (...) det kan godt gøre mig ked af det (...) det er særligt hårdt, fordi man jo heller ingen penge har som ung, så jeg ved ikke, hvordan jeg skal betale dem tilbage.

(Theis, 17 år)

Theis uddyber, at jo tættere han kommer på sin løsladelse, desto mere stress oplever han på grund af sin uafklarede gældssituation. Theis ved ikke, hvordan han skal håndtere gælden, når han bliver løsladt. Tiden op til løsladelse er i forvejen en stressende periode for børn og unge, hvor de blandt andet skal have afklaret boligforhold, beskæftigelse, uddannelse og økonomi samt deres personlige forhold og relationer. Deres uafklarede gældssituation gør kun perioden mere stressende og fremkalder mange bekymringer for fremtiden.

Af vores interviewmateriale fremgår det, at det særligt er bekymringer om gældens konsekvenser for voksenlivet, som tynger de interviewede børn og unge. Flere af de børn og unge, som vi har interviewet, fortæller, at de drømmer om et voksenliv med familie, arbejde og bolig. Et liv, der for flere af de interviewede børn og unge er en kontrast til det familieliv, de selv er opvokset med, og som for fleres vedkommende har været præget af skiftende skoler og boligforhold samt ustabile familierelationer. Gælden afføder også mange bekymringer hos de interviewede børn og unge om muligheden for at kunne realisere deres drømme om det 'gode' voksenliv. Den 18-årige Patrick drømmer eksempelvis om at eje et hus og en bil:

“ Det er jo vanskeligt at planlægge fremtiden. Jeg kan ikke planlægge et vvv-liv [villa-volvo-vovse] med sådan en gæld. Jeg vil rigtig gerne have et hus en dag, sådan ét med have, men mine renter er alene 40-50.000 kroner om året, så jeg bliver nok aldrig gældfri eller får råd til at kunne købe et hus eller en bil.

(Patrick, 18 år)

Patricks gæld får ham til at tvivle på, at han nogensinde får råd til at etablere et det voksenliv, som han ønsker. Patricks fortælling er blot et af flere eksempler i vores interviewmateriale på, at gæld fra sagsomkostninger kan påvirke børn og unges forhåbninger om fremtiden.

Et andet eksempel på gældens konsekvenser kommer til udtryk under interviewet med 17-årige Morten. Morten anslår, at han har en gæld på cirka 200.000 kroner fra to tidligere straffesager. Morten mener, at hovedparten af hans gæld ligger til inddrivelse hos Gældsstyrelsen.

For at inddrive gæld fra sagsomkostninger har Gældsstyrelsen mulighed for at gøre udlæg i personlige ejendele som afdrag på gælden.⁶⁷ Det betyder, at børn og unge med gæld fra sagsomkostninger reelt set ikke kan eje noget af betydelig værdi, før de har betalt deres gæld.

Det får Morten til at tvivle på, at han nogensinde kan etablere det voksenliv, som han drømmer om:

“ Jeg kan ikke have noget i mit eget navn: dyre møbler og sådan noget, når jeg skylder SKAT (...) og det er ærgerligt, fordi når jeg senere hen skal begynde på mit eget liv, så kan jeg ikke eje noget, fordi jeg skylder så meget (...) eller bare tage et lån til en lejlighed (...) så alt dét med at få et godt liv senere [som voksen], dét bliver bare svært.

(Morten, 17 år)

Et tredje eksempel på gældens konsekvenser for de interviewede børn og unges ønsker om en bedre fremtid kommer til udtryk under interviewet med 18-årige Hassan. I forbindelse med Hassans udslusning til samfundet har han fået tilbudt et job. Hassan har derfor udsigt til en officiel indkomst – en indkomst, som kommer på et belejligt tidspunkt for Hassan, da han har udsigt til mange udgifter i forbindelse med sin løsladelse, eksempelvis udgifter til indskud til bolig og møbler.

Men Gældsstyrelsen kan foretage lønindeholdelse for at inddrive gæld fra sagsomkostninger. Ved lønindeholdelse tilbageholder Gældsstyrelsen en del af lønnen igennem skatten som afdrag på gælden ved automatisk at hæve skatteprocenten. Jo højere nettoindkomst, desto højere afdragsprocent lønindeholdes. Gældsstyrelsen efterlader herefter et 'rimeligt' rådighedsbeløb, hvilket nogenlunde svarer til kontanthjælpssatsen.⁶⁸ Gældsstyrelsen kan derimod ikke foretage lønindeholdelse i offentlig forsørgelse, fordi en person på offentlig forsørgelse sjældent får udbetalt mere, end hvad der allerede svarer til SKATs rådighedsbeløb, når de faste udgifter er betalt. Det beløb, som gældsatte løsladte får udbetalt, er derfor nærmest identisk, hvad enten de vælger ledighed eller arbejde. Det kan derfor være svært at finde et økonomisk incitament for at søge beskæftigelse fremfor offentlig forsørgelse eller søge mod en uofficiel indkomst, når gælden samtidig er uoverskuelig stor.⁶⁹

Det betyder helt konkret, at Gældsstyrelsen har mulighed for at lønindeholde Hassan i forbindelse med den indkomst, som han har i udsigt. Det får Hassan til at overveje alternative måder, som han kan få udbetalt sin kommende indkomst på:

“ Jeg begynder for alvor at blive bekymret, da jeg fik tilbudt et job (...) jeg var bange for, at SKAT [Gældsstyrelsen] vil tage hele min løn (...) det er altså ikke særligt motiverende, at de [Gældsstyrelsen] bare kan komme og tage ens løn, når man lige har fået et 'rigtigt' arbejde (...) jeg har overvejet både at oprette et firma og at rejse til udlandet.

(Hassan, 18 år)

Gældsstyrelsen har hidtil ikke haft mulighed for at inddrive gæld fra sagsomkostninger ved at foretage lønindeholdelse i børn og unges SU. Det skyldes, at SU betegnes som en lavindkomst.

En politisk aftale fra 2022 kan imidlertid tyde på, at Gældsstyrelsens muligheder for at foretage en såkaldt 'særskilt' lønindeholdelse på 400 kroner i lavindkomster udvides. Ordningen omfattede tidligere inddrivelse af gæld fra blandt andet bus- og togbøder, men en mulig udvidelse af ordningen vil betyde, at gæld fra sagsomkostninger også omfattes af ordningen.⁷⁰ Af de cirka 3.200 kroner, som en hjemmeboende studerende får udbetalt i SU i 2022, har Gældsstyrelsen efter en eventuel ny ordning mulighed for at foretage lønindeholdelse på 400 kroner som afdrag på gæld fra sagsomkostninger. Dette kan få betydning for børn og unge med gæld fra sagsomkostninger, der drømmer om en fremtid med uddannelse.

Børn og unge i konflikt med loven møder ofte en barriere i forhold til uddannelse på grund af blandt andet svære opvækstvilkår, dårlige socioøkonomiske forhold og forældre med begrænsede ressourcer. Gæld fra sagsomkostninger kan således udfordre deres muligheder for at få en uddannelse yderligere.

Blandt de interviewede børn og unge bidrager vores eksempler til en fælles fortælling om, at gæld fra sagsomkostninger afføder en række bekymringer for fremtiden og påvirker deres drømme om en bedre fremtid – drømme, som ellers kunne motivere dem i en positiv retning under frihedsberøvelsen. For flere af de interviewede børn og unge handler det ikke alene om at kunne leve et godt voksenliv, men om at kunne sigte mod en fremtid uden kriminalitet.

Eksempelvis understøtter uddannelse og arbejde børn og unges tilknytning til samfundet og styrker deres resocialisering og betragtes derfor som en beskyttende faktor, der kan forhindre ny kriminalitet. Studier af voksne løsladte har belyst, at gæld fra sagsomkostninger hæmmer udviklingen af en række beskyttende faktorer, såsom uddannelse, arbejde, gode familierelationer og stabile boligforhold, der kan forhindre ny kriminel adfærd.⁷¹

5.1.2 Risiko for kriminelt tilbagefald

Gæld er generelt en risikofaktor for kriminelt tilbagefald blandt børn og unge. Af en række hollandske studier, som bygger på kvantitative data, fremgår det, at der generelt er en stærk sammenhæng mellem gæld og kriminel adfærd blandt børn og unge.⁷²

Selvom vi ikke ud fra vores interviewmateriale kan sige noget om, hvorvidt gæld fra sagsomkostninger medfører ny kriminalitet blandt de interviewede børn og unge, vidner vores interviews om, at gælden er en barriere på deres vej mod et kriminalitetsfrit liv. Et eksempel på dette kommer til udtryk under interviewet med 17-årige Morten:

“ (...) lad os sige, at nu vil jeg gå den gode vej, og der er den her mur [gælden]. Den mur skal jeg over (...) og det kan være svært at komme over muren, hvis den er høj. Hvis jeg ser ud ad vinduet her, er hegnet 7 meter og det kommer jeg aldrig over (...) man prøver ligesom at tage den rigtige vej i fremtiden, og så står der en stor mur!”

(Morten, 17 år)

GÆLDSATTE BØRN OG UNGE

Flere danske studier har belyst følgevirkningerne af sagsomkostninger overfor voksne domfældte, herunder at gæld fra sagsomkostninger kan øge risikoen for kriminelt tilbagefald.⁷³ Selvom studierne bygger på interviews med domfældte voksne, er det kendetegnende for flere, at dele af deres gæld fra sagsomkostninger er etableret i 15-17-års alderen. Da studierne bygger på kvalitative data, er det imidlertid svært at konkretisere, hvor stærk sammenhæng der er mellem gæld fra sagsomkostninger og kriminel adfærd.

Ingen danske studier har tidligere undersøgt sammenhængen mellem gæld og kriminel adfærd hos børn og unge. Derimod har en række hollandske studier, som bygger på kvantitative data, belyst en generel stærk sammenhæng mellem gæld og kriminel adfærd blandt børn og unge.⁷⁴ Det vil sige, at jo mere gæld børn og unge har, desto større er sandsynligheden for, at de udviser afvigende og kriminel adfærd, og vice versa.⁷⁵ Eksempelvis fremgår det, at gæld medfører stress blandt børn og unge, hvilket øger sandsynligheden for at de begår kriminalitet.⁷⁶ Samtidig peger et af de hollandske studier også på, at børn og unge med kriminel adfærd er fire gange mere tilbøjelige til at have gæld end deres 'lovlydige' jævnaldrende.⁷⁷

Herudover fremgår det, at gæld blandt børn og unge, som har afsonet en dom, er en væsentlig risikofaktor for kriminelt tilbagefald. Unge indsatte med gæld er fem gange mere tilbøjelige til at vende tilbage til kriminalitet efter løsladelse end unge indsatte uden gæld.⁷⁸ Samtidig er gæld med til at fastholde børn og unge i kriminalitet, og gæld blandt børn og unge med kriminel adfærd anses som en væsentlig risikofaktor for, at de begår hårdere kriminalitet som voksne.⁷⁹

Sammenfattende peger studierne på, at gæld og kriminalitet har en indbyrdes forstærkende negativ effekt, hvilket øger sandsynligheden for, at børn og unge udvikler en hårdere form for kriminel adfærd og gældsættes yderligere senere i livet.

Morten fortæller, ligesom flere af de andre interviewede børn og unge, at når han er færdig med at afsone, vil han gerne ud af kriminalitet og leve et liv som andre børn og unge på hans alder. Morten er derfor bevidst om, at han står overfor en række afgørende valg og store udfordringer i forbindelse med sin løsladelse.

Data fra Danmarks Statistik viser, at 66 procent af de børn og unge, som begår ny kriminalitet indenfor de første to år efter løsladelse eller domsfældelse, gør det i løbet af de første 12 måneder, og 44 procent gør det allerede indenfor de første 6 måneder.⁸⁰

Tiden umiddelbart efter løsladelse kan derfor betegnes som en højrisikoperiode for kriminelt tilbagefald blandt børn og unge. Som Mortens fortælling vidner om, er gæld fra sagsomkostninger med til at gøre tiden i forbindelse med løsladelse endnu mere risikofyldt. Samtidig fremgår det også af vores interviewmateriale, at gælden er med til at fastholde de interviewede børn og unge i en risikoparathed og kriminel løbebane. Den 18-årige Patrick reflekterer over sin umiddelbare reaktion, da han uventet modtog politiets opkrævning på sagsomkostninger fra hans første straffesag:

“ (...) lige pludselig får man et brev fra politiet med et girokort, hvor der står, at nu skal man betale flere hundredtusinder kroner eller hvor meget det nu lige var!

Interviewer: Hvad tænkte du, da du fik opkrævningen?

(...) jeg tænkte, at de her penge må jeg hellere skaffe, og det var jo noget, som jeg var god til.

(Patrick, 18 år)

Patrick understreger, at han ikke har begået kriminalitet for at afdrage på sin gæld fra sagsomkostninger. Patrick og flere af de andre interviewede børn og unge fortæller alligevel i deres interview, at gæld fra sagsomkostninger og den magtesløshed, som gælden afføder, henleder deres tanker på kriminalitet som løsningen på deres gældssituation. Gælden kan derved fastholde børn og unge i kriminalitet.

Et andet eksempel på, at gæld fra sagsomkostninger kan fastholde børn og unge i kriminalitet, kommer til udtryk under vores interview med den 17-årige Ali, som afsøner sin anden dom på ungdomsafdelingen i et fængsel. Ali fortæller tidligt i interviewet, at han ofte er bekymret over gældens konsekvenser i forhold til hans fremtid, men at han ikke deler disse bekymringer med de andre indsatte på hans afdeling. Dette er dog ikke ensbetydende med, at Ali og hans medindsatte ikke taler om deres gæld fra sagsomkostninger:

“ Her på afdelingen kører det sådan lidt; 'Arhmen jeg skylder 400.000 kroner', 'jeg skylder en halv million kroner' og det er jo ikke noget, man skal stå og prale med, men det bliver alligevel lidt noget, man går og sammenligner for at vise, hvem der har været mest kriminel (...) det er jo fordi, det er så fucked up at skylde så mange penge.

(Ali, 17 år)

For Ali og de andre medindsatte bliver deres gæld fra sagsomkostninger så u håndgribelig, at gælden i stedet bliver et statussymbol for deres kriminelle handlinger og investeringer i et kriminelt miljø, som de anvender til at vinde intern respekt og derved opbygge et hierarki på afdelingen. Gælden kan dermed være med til at forstærke den 'maskulinitet', der ofte kendetegner fængselskulturen, og dermed fastholde de interviewede børn og unge i en kriminel tankegang under deres frihedsberøvelse.

Gæld fra sagsomkostninger kan derfor betragtes både som en direkte risikofaktor for ny kriminel adfærd blandt børn og unge, og som en indirekte risikofaktor, der hæmmer en række af de beskyttelsesfaktorer, der kan forbygge kriminelt tilbagefald.⁸¹ Eksempelvis understøtter uddannelse og arbejde børn og unges tilknytning til samfundet og styrker deres resocialisering og betragtes derfor som en beskyttende faktor, der kan forhindre ny kriminalitet.

5.1.3 Sammenfatning

Menneskeretten understreger som et særligt hensyn børn og unges behov for resocialisering i deres møde med retssystemet. Gæld fra sagsomkostninger kan være en tung psykisk byrde for børn og unge, hvilket har konsekvenser for deres trivsel. Gælden kan afføde mange bekymringer for fremtiden og fastholde børn og unge i kriminalitet på et tidspunkt, hvor de befinder sig på et særligt sårbart tidspunkt i tilværelsen – overgangen til livet som voksen.

Instituttet vurderer, at når børn og unge befinder sig i en fastlåst gældssituation på grund af pålæg af straffesagsomkostninger, risikerer det at kompromittere deres behov for beskyttelse og omsorg, hvorved varetagelsen af deres tarv kan tilsidesættes.

5.2 RISIKO FOR INDVIRKNING PÅ ADGANGEN TIL FORSVAR

Udsigten til sagsomkostninger kan have en negativ effekt på børn og unges kontakt med forsvareren under deres straffesag.

Menneskeretten beskytter børn og unge ved at sikre dem et effektivt forsvar. En forudsætning for et effektivt forsvar er, at børn og unge kan forstå, hvad der sker under deres sag, således at de har mulighed for at varetage deres interesser. Denne ret omfatter blandt andet muligheden for at deltage i retsmøder i ens sag.

Studier af voksne løsladte har belyst, at udsigten til (yderligere) gæld fra sagsomkostninger påvirker den strafferetlige proces, når tidligere dømte bliver sigtede eller tiltalt i en ny straffesag.⁸² I forsøget på at begrænse gæld fra sagsomkostninger anvender tidligere dømte en række 'sparestrategier'. Eksempelvis afstår tidligere dømte fra at benytte en forsvarsadvokat, hvis det er muligt i den konkrete sag, eller de begrænser kontakten til forsvarsadvokaten.⁸³

Ligeledes for at spare på udgifterne til deres forsvarsadvokat undlader flere tidligere dømte at møde op til de retsmøder, hvor eksempelvis fristforlængelsen for deres varetægtsfængsling behandles, ligesom bekymringer om gæld fra sagsomkostninger også har betydning for tidligere dømtes overvejelse om at afgive tilståelse i straffesagen eller anke en eventuel dom.⁸⁴

5.2.1 Begrænser kontakten til forsvarsadvokaten

Af vores interviewmateriale fremgår det, at oplevelserne med livet som gældsat og udsigten til yderligere gæld for sagsomkostninger får betydning for behandlingen af deres straffesag, når de bliver sigtet eller tiltalt i en ny sag. For at forhindre, at sagsomkostningerne bliver uforholdsmæssigt høje, forsøger nogle af de interviewede børn og unge at reducere omkostningerne til behandlingen af deres verserende straffesag, hvilket kan have en negativ indvirkning på adgangen til et effektivt forsvar.

Samtidig er salæret til forsvarsadvokaten den største sagsomkostning i forbindelse med behandlingen af deres straffesag. Derfor forsøger enkelte af de interviewede børn og unge at begrænse kontakten til deres forsvarsadvokat for at reducere

omkostningerne til behandlingen af deres straffesag mest muligt.

Særligt to tilgange er udbredte blandt de interviewede børn og unge, som forsøger at begrænse kontakten til deres forsvarsadvokat: De modtager kun opkald eller besøg fra deres forsvarsadvokat, som de selv vurderer, er yderst nødvendige, og de møder ikke op til fristforlængelsen for deres varetægtsurrogat.

SALÆRET TIL FORSVARSADVOKAT ER BØRN OG UNGES STØRSTE OMKOSTNING

Af betænkning nr. 1547 om sagsomkostninger i straffesager (2014) fremgår det, at cirka 95 procent af de pålagte sagsomkostninger udgøres af salæret til den beskikkede forsvarsadvokat.⁸⁵

5.2.1.1 Modtager kun yderst nødvendige opkald eller besøg

En af dem, som forsøger at reducere omkostningerne til behandlingen af sin straffesag er 18-årige Hassan. Hassan har fem tidligere domme. Hassan fortæller, at det var i forbindelse med hans seneste straffesag, at han blev bevidst om gældens langsigtede konsekvenser. Det fik Hassan til at undersøge, hvad sagsomkostninger omfatter. For Hassan betød udsigten til yderligere gæld fra sagsomkostninger og endnu en opkrævning fra politiet, at han begyndte at spekulere over, hvordan han kunne reducere sine sagsomkostninger:

“ Det [sagsomkostninger] var noget, som jeg blev meget bevidst om under min seneste straffesag, og hvilke konsekvenser gælden vil have for min fremtid (...) så jeg prøvede at begrænse kontakten til min forsvarsadvokat ved kun at ringe med spørgsmål og få besøg, hvis det var yderst nødvendigt.

(Hassan, 18 år)

To af de andre interviewede havde på tilsvarende måde forsøgt at begrænse omkostningerne til behandlingen af deres seneste straffesag. Selvom de ikke konkretiserer, hvornår de anser kontakten med deres forsvarsadvokat for 'yderst nødvendig', fortæller blandt andre Hassan, at han som udgangspunkt ikke modtager opkald eller besøg af forsvarsadvokaten i weekender eller på helligdage, hvor salæret er højere.

VEJLEDENDE TAKSTER FOR SALÆRER TIL FORSVARERE I STRAFFESAGER FOR FÆNGSELSBESØG MV.

Den vejledende timesats for en forsvarsadvokat udgør 2.350 kroner og minimum 2.006,25 kroner for et fængselsbesøg. Herudover er der andre salærer i forbindelse med rejsetid og tillæg for weekender og helligdage mv.

Note 7: Alle takster er inklusive moms og er 2023-takster.⁸⁶

I visse situationer er forsvarsadvokaten stort set den eneste kontakt med omverdenen, som børn og unge har, når de sidder i varetægtssurrogat. Eksempelvis havde enkelte af de interviewede børn og unge erfaringer med at sidde i varetægtssurrogat med besøgs- og brevkontrol, hvilket kan betyde begrænset kontakt med familie og venner, og at besøg skal overvåges af politiet.

I en rapport fra Børnerådet om unges fortællinger om deres oplevelser med at være frihedsberøvede, beskrives det, hvordan tiden i varetægtssurrogat er tæt forbundet med ensomhed, frustration og usikkerhed, og at de oplever ventetiden særligt psykisk byrdefuld, fordi de er meget alene.⁸⁷

Den 18-årige Patrick er en af de børn og unge, som vi interviewede, der har erfaring med at sidde i varetægtssurrogat under besøgs- og brevkontrol. Patrick fortæller, at han ofte følte sig ensom. Forsvarsadvokaten var hans eneste kontakt med omverdenen, da han fravalgte kontakten til familien. Alligevel fravalgte han alle unødvendige besøg fra forsvarsadvokaten for at holde omkostningerne nede.

5.2.1.2 Møder ikke op til fristforlængelse

Som udgangspunkt skal sigtede møde op til retsmøder om fristforlængelse for varetægtsfængslingen eller varetægtssurrogatet.⁸⁸ Dette er for at sikre sigtedes interesse i at være til stede og adgang til at udtale sig.

Børn og unge kan højst sidde i varetægtssurrogat i op til fire uger ad gangen, hvorefter politiet enten skal løslade dem eller på et retsmøde anmode om forlængelse af varetægtssurrogatet.⁸⁹ Praksis er, at barnet eller den unge og dennes forsvarsadvokat er til stede ved dette retsmøde, medmindre den pågældende på et skriftligt grundlag erklærer sig indforstået med fristforlængelsen.

VEJLEDENDE TAKSTER FOR SALERER TIL FORSVARERE I STRAFFESAGER FOR FRISTFORLÆNGELSE MV.

Den vejledende sats en forsvarsadvokat udgør 1.868,75 kroner for kortere retsmøder og fristforlængelser mens satsen for fristforlængelse på et skriftligt grundlag udgør 1.175 kroner.

Note 8: Alle takster er inklusive moms og er 2023-takster.⁹⁰

En tilgang blandt de få interviewede børn og unge, der har erfaring med at sidde i varetægtssurrogat, er, at de undlader at møde op til retsmøder, hvor deres fristforlængelse behandles, for at holde omkostningerne nede. Dette kommer blandt til udtryk senere i interviewet med 18-årige Hassan:

“ (...) jeg prøvede altså at begrænse kontakten med min advokat mest muligt (...) også sådan noget med fristforlængelse, det var bare frivillig fristforlængelse for netop at undgå yderligere sagsomkostninger.”

(Hassan, 18 år)

Hassan uddyber, at selvom turen til og fra retten er en kærkommen afveksling fra den noget ensomme og ensformige hverdag i varetægtssurrogat, valgte han alligevel at lade sig fristforlænge på et skriftligt grundlag af hensyn til sagsomkostningerne.

Denne tilgang til at begrænse omkostningerne er meget sammenlignelige med de 'sparestrategier', der er udbredt blandt gældsatte domfældte voksne (kapitel 5, afsnit 5.1). Det er dog svært at tale om egentlige strategier blandt børn og unge, eftersom sparestrategierne blandt voksne er udviklet på baggrund af et indgående kendskab til straffesystemet og er fokuseret på deres muligheder for at søge gældssanering efter løsladelse.⁹¹ Det er nemlig langt fra sikkert, at børn og unges tilgang hviler på samme overvejelser, da børn og unge kan have svært ved at gennemskue strafferetssystemet, når det kommer til sagsomkostninger. Det er derfor tvivlsomt, om børn og unge har de samme forudsætninger som voksne for at gennemskue konsekvenserne ved at begrænse omkostningerne til deres forsvarsadvokat.

5.2.2 Sammenfatning

Adgangen til effektivt forsvar er central for den menneskeretlige beskyttelse af retten til retfærdig rettergang. Heri ligger dels en adgang for den sigtede til at møde op og udtale sig i sin sag, dels en adgang til at afholde møder med sin forsvarsadvokat.

Børn og unges rettigheder udfordres, hvis udsigten til gæld fra sagsomkostninger får dem til at acceptere skriftlige fristforlængelser af deres frihedsberøvelse, som er et intensivt indgreb.

Det udfordrer desuden børn og unges ret til effektivt forsvar, hvis de ud fra økonomiske overvejelser vælger at begrænse deres kontakt med forsvareren, og dermed deres adgang til at få tilrettelagt forsvaret af deres sag på behørig vis.

Denne potentielle indvirkning på en helt grundlæggende menneskeretlig beskyttelse skærper efter instituttets vurdering behovet for i højere grad at beskytte barnet eller den unges rettigheder og retssikkerhed.

6 KONKLUSION OG ANBEFALINGER

Børn og unge nyder en særlig menneskeretlig beskyttelse også i deres møde med retssystemet. Dette omfatter blandt andet, at deres alder og særlige behov tages i betragtning, herunder deres behov for resocialisering og for effektiv deltagelse i deres sag.

Samlet set er det instituttets vurdering, at de danske regler og den danske praksis for pålæg af sagsomkostninger i straffesager ikke i tilstrækkelig grad beskytter børn og unge. Der er behov for, at børns og unges rettigheder og retssikkerhed styrkes, når de pålægges sagsomkostninger i straffesager.

6.1 HENSYNET TIL ALDER BØR INDDRAGES AF RETTEN

De regler, der er fastlagt i retsplejeloven for pålæg af sagsomkostninger i straffesager, giver retten mulighed for at foretage en rimelighedsvurdering. Imidlertid viser Institut for Menneskerettigheders gennemgang af trykt praksis, at der som det klare udgangspunkt ikke tages hensyn til barnets eller den unges alder eller deres behov for resocialisering.

Det forhold, at retten ikke har kendskab til det fulde beløb, som domfældte pålægges at betale (udover det opgjorte forsvarersalær), kan gøre det vanskeligt for retten at vurdere sagsomkostningernes rimelighed. Samtidig viser data fra Gældsstyrelsen viser, at størstedelen af de børn og unge, der hos styrelsen har gæld fra straffesagsomkostninger ikke kan betale gælden.

Instituttet vurderer, at en fastlåst gældssituation som følge af straffesagsomkostninger derved kan tilsidesætte børns og unges behov for beskyttelse og omsorg. Gæld fra sagsomkostninger kan have en alvorlig indvirkning på deres trivsel og kan fastholde dem i kriminalitet på et tidspunkt i deres liv, hvor de er særligt sårbare. Desuden kan udsigten til gæld have konsekvenser for deres ret til et effektivt forsvar. Instituttet bemærker, at hensynet til denne grundlæggende menneskeretlige beskyttelse skærper behovet for at beskytte børn og unge

Desuden er alder allerede et hensyn som retten tager i betragtning ved fastsættelsen af straffen. Instituttet finder på den baggrund, at ordlyden i retsplejelovens § 1008 bør ændres, så alder udtrykkeligt fremgår som et forhold, der kan føre til, at statskassen betaler sagens omkostninger helt eller delvist.

En sådan ændring vil sikre, at børns og unges behov for resocialisering og beskyttelse vil kunne indgå, når retten skal vurdere pålæg af sagsomkostninger i straffesager.

Institut for Menneskerettigheder anbefaler, at:

- Folketinget og regeringen ændrer retsplejelovens regler så hensynet til domfældtes alder fremgår udtrykkeligt af retsplejelovens § 1008.

6.2 HJEMMEL FOR POLITIET TIL AT INDDRAGE BARNETS ELLER DEN UNGES ALDER VED OPKRÆVNING

Børn og unges kendskab til deres retsstilling og rettigheder udfordres både af de eksisterende reglers udformning og deres faktiske anvendelse. Reglerne for pålæg og opgørelse bliver hurtigt uoverskuelige for det enkelte barn eller den unge, der i forvejen befinder sig i en sårbar situation i mødet med retssystemet.

Ser man på politiets opkrævning af sagsomkostninger efter sagens afslutning ved domstolene, er der ingen hjemmel for politiet til at undlade at opkræve sagsomkostningsbeløbet af hensyn til barnets eller den unges alder, og dermed varetage dets tarv i forbindelse med opkrævning af sagens omkostninger. Efter de gældende regler har politiet adgang til skønsmæssigt at give henstand og til at opkræve omkostningerne afdragsvis, men ikke til at undlade opkrævningen. Dette til trods for, at politiet i lighed med alle andre myndigheder har en forpligtelse til at sikre barnets rettigheder og retssikkerhed. Derudover er det politiet og ikke retten, der har det fulde overblik over omkostningernes størrelse.

På den baggrund anbefaler instituttet en model, hvor politiet ikke opkræver børn og unge sagsomkostninger, medmindre politiet vurderer, at barnet eller den unge har en betalingsevne på tidspunktet for domsafsigelsen.

Institut for Menneskerettigheder anbefaler, at:

- Folketinget og regeringen tilføjer en bestemmelse i kapitel 16 i straffuldbyrdelsesloven, så politiet kan undlade at opkræve sagsomkostninger af hensyn til domfældtes alder.

6.3 BEHOV FOR KLAGEVEJLEDNING

De nuværende regler og praksis for klage og prøvelse af sagens omkostninger er uigennemskuelige for børn og unge. Uigennemskueligheden gør det svært for barnet eller den unge at kende og gøre deres rettigheder gældende.

Uigennemskueligheden kan afskære det enkelte barn eller unge fra at få prøvet retsmæssigheden af at blive pålagt sagsomkostninger i straffesagen samt af det opgjorte beløb.

En måde at styrke barnet eller den unges kendskab til det fulde beløb for sagens omkostninger, ville være at forpligte politiet til at udarbejde en opgørelse over omkostningerne, forud for straffesagens behandling.

Reglerne og praksis for klageadgang og domsprøvelse er komplicerede og kan være svære for børn og unge at gennemskue – selv med bistand fra en forsvarsadvokat. Hertil kommer, at deres økonomiske formåen og risikoen for en interessekonflikt med deres forsvarsadvokat i sager om fastsættelsen af forsvarssalæret samlet set kan udfordre deres retssikkerhed. Navnlig, hvis børn og unge ud fra økonomiske overvejelser vælger at begrænse deres kontakt til forsvarsadvokaten og derved deres primære adgang til at få tilrettelagt deres forsvar. Instituttets vurderer, at der er behov

for, at Justitsministeriet med inddragelse af anklagemyndigheden og domstolene undersøger, hvordan der oplyses om klageadgangene ved domstolene.

I de tilfælde, hvor barnet eller den unge accepterer dommens udfald og pålæg af sagsomkostninger, men bestrider beløbets størrelse, er det vanskeligt for den enkelte at vide, hvordan man skal klage. Den forvaltningsretlige vejledningspligt indbærer borgerens personlige forudsætninger, herunder at alder inddrages.⁹² Der er således efter instituttets vurdering en særlig forpligtelse for politiet til at sikre vejledning om klageadgangen.

Institut for Menneskerettigheder anbefaler, at:

- Justitsministeriet med inddragelse af anklagemyndigheden, politiet og domstolene sikrer tydeligere oplysning om klageadgange over sagsomkostninger, samt at politiet vejleder om adgangen til administrativ klage over opgørelsen og opkrævningen af sagsomkostninger.

SLUTNOTER

- 1 Olesen, A. (2020) Sagsomkostninger – en risikofaktor for kriminelt tilbagefald. Forlag1.dk, s. 59.
- 2 Retsplejelovens § 1008, stk. 1.
- 3 Instituttets egne beregninger baseret på oplysninger om 15-17-årige børn og unge med gæld fra sagsomkostninger, videregivet af Rigspolitiet den 16. september 2022 og af Gældstyrelsen den 2. september 2022, j.nr. 22-0690002.
- 4 Gældstyrelsen (2022) Udsøgning af skyldnere under 18 år med gæld til straffesagsomkostninger. J.nr. 22-0690002.
- 5 Se om sagsomkostninger generelt: Institut for Menneskerettigheder (2013) Retfærdig rettergang, Status 2013, tilgængelig på: [Retfærdig rettergang \(menneskeret.dk\)](https://menneskeret.dk); Institut for Menneskerettigheder (2022) Sagsomkostninger i straffesager. Policy Brief, tilgængelig på: [Sagsomkostninger i straffesager | Institut for Menneskerettigheder](https://menneskeret.dk).
- 6 Justitsministeriet (2021) Aftale om kriminalforsorgens økonomi 2022-2025, s. 24, tilgængelig på: [Aftale om kriminalforsorgens økonomi 2022-2025 \(justitsministeriet.dk\)](https://justitsministeriet.dk).
- 7 Se fx Olesen, A. (2013) Løsladt og Gældsæt. Jurist- og Økonomforbundets Forlag; Justitsministeriet (2014), Betænkning om sagsomkostninger i straffesager, Betænkning nr. 1547, s. 62-77; Olesen, A., Rosenholm, B. A., Jørgensen, K. & Trabolt, H. T. (2020) Sagsomkostninger i straffesager – Ny viden om et gammelt problem. Forlag1.dk, tilgængelig på: https://vbn.aau.dk/ws/portalfiles/portal/402593247/Sagsomkostninger_i_straffesager.pdf.
- 8 Se Institut for Menneskerettigheder (2013) Retfærdig rettergang, Status 2013, s. 32-34, tilgængelig på: https://menneskeret.dk/files/media/dokumenter/status/2013/status_2013_imr_retfaerdig_rettergang.pdf.
- 9 Hammerslev, O. & Nielsen, P. P. S. (2020) Retssociologiske metoder i Hammer, R. C. & Schaumburg-Müller, S. (red.) Juraens Verden. Djøf Forlag; Christensen, J. M. & Madsen, R. M. (2021) Ret og samfund – samfund og ret. Retssociologiske metoder i juridisk forskning i Christensen, J. M., Hermann, R. J., Holtermann, J. & Madsen, R. M. (red.) De juridiske metoder: 10 bud. Hans Reitzels Forlag.
- 10 Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, Ulemek mod Kroatien, sagsnummer 21613/16, præmis 107-108.
- 11 Jon Fridrik Kjølbro, Den Europæiske Menneskerettighedskonvention, 6. udgave (2023), s. 570.
- 12 Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, Pasquini mod Grækenland, sagsnummer 50956/16, præmis 167.
- 13 Den Europæiske Menneskerettighedskonvention artikel 6, stk. 3, litra c.
- 14 Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, Biba mod Grækenland, sagsnummer 33170/96, præmis 28.
- 15 Se f.eks. Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol dom af 15. juni 2004, S.C. mod Storbritannien, app.no. 60958/00, præmis 30, T. mod UK, præmis 86 og V mod UK, præmis 85-86.
- 16 European Commission, Council of Europe, Directorate-General for Justice, Retningslinjer fra Europarådets ministerkomité for børnevenlig retspleje: vedtaget

- af Europarådets ministerkomité den 17. november 2010 samt begrundelsen for retningslinjerne, Publikationskontoret, 2015, s. 29, tilgængelig på: <https://data.europa.eu/doi/10.2838/19729>. Se endvidere til sammenligning også [Europa-Parlamentets og Rådets direktiv 2016/800 af 11. maj 2016 Om retssikkerhedsgarantier for børn, der er mistænkte eller tiltalte i straffesager, der dog er omfattet af retsforbeholdet og derfor ikke finder anvendelse for Danmark.](#)
- 17 Bekendtgørelse af international konvention af 16. december 1966 om borgerlige og politiske rettigheder med tilhørende valgfri protokol, artikel 14, stk. 4, tilgængelig på: <https://www.retsinformation.dk/eli/ltc/1976/30>
  - 18 FN's Menneskerettighedskomité, generel kommentar nr. 32, CCPR/C/GC/32, paragraf 11.
  - 19 Se Communication No. 779/1997, Ärelä and Näkkäljärvi v. Finland, para. 7.2.
  - 20 FN's Konvention om Barnets Rettigheder, artikel 40.
  - 21 FN's Børnekomité, generel kommentar nr. 24, CRC/C/GC/24, paragraf 46.
  - 22 FN's Børnekomité, generel kommentar nr. 24, CRC/C/GC/24, paragraf 88.
  - 23 FN's Børnekomité, generel kommentar nr. 14, CRC/C/GC/14, paragraf 28.
  - 24 Retsplejelovens § 1008, stk. 1, 1. pkt.
  - 25 Retsplejelovens § 1008, stk. 4, 2. led.
  - 26 Rigsdagstidende 1901-02, Tillæg A, sp. 3148 f.
  - 27 Kommenteret Retsplejelov, Bruxelles I-Forordning, 9. udgave, 1. oplag Thomas Rørdam, bind 3, s. 625, note 10 og 11, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 2013.
  - 28 Se fx TfK 2001.341 og U 2019.1232 H.
  - 29 Se Gammeltoft-Hansen (1996), Strafferetspleje I, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, s. 172.
  - 30 Straffelovens § 82, stk. 1, nr. 1.
  - 31 Justitsministeriet (2009), Betænkning nr. 1508/2009 om indsatsen mod ungdomskriminalitet, s. 168, tilgængelig på: [2 \(socialstyrelsen.dk\)](https://socialstyrelsen.dk).
  - 32 Straffelovens § 80.
  - 33 Rigsadvokatmeddelelsen, Strafudmåling (§§ 80-84), afsnit 5.1.2.1. om unge under 18 år, 03.05.2022, tilgængelig på: <https://vidensbasen.anklagemyndigheden.dk/h/6dfa19d8-18cc-47d6-b4c4-3bd07bc15ec0/VB/fce71056-18ad-4b95-a0f8-0ec4afa689c4?showExact=true>
  - 34 Retsplejelovens § 722, stk. 1, nr. 3.
  - 35 Vetsergaard, J. (2017) Straffeprocessen – Grundtræk af dansk strafferetspleje. Gjellerup, s. 146.
  - 36 Rigsadvokatmeddelelse, Behandlingen af sager mod unge lovovertrædere Version 12. december 2022, pkt. 5.2, tilgængelig på: <https://vidensbasen.anklagemyndigheden.dk/h/6dfa19d8-18cc-47d6-b4c4-3bd07bc15ec0/VB/31c1f441-8293-40ed-b33e-0d9ad193bd60?showExact=true#ia4d3a9d90>
  - 37 Se lovforslag som vedtaget, 2017/1 LSV 32, tilgængeligt på: <https://www.retsinformation.dk/eli/ft/201713L00032>
  - 38 Se Forslag til Lov om ændring af retsplejeloven (Begrænsning af pligten til at erstatte sagsomkostninger i straffesager), Bemærkninger til lovforslagets enkelte bestemmelser til nr. 1, s. 4-5, tilgængeligt på: https://www.ft.dk/ripdf/samling/20171/lovforslag/l32/20171_l32_som_fremsat.pdf
  - 39 Præsidenterne for Vestre Landsret og Østre Landsret, Vejledende takster pr. 1. januar 2023 for salærer til forsvarere i straffesager m.v., tilgængelig på: <https://www.domstol.dk/media/v25jp0ao/vejledende-takster-for-straffesager-bistandsadvokater-samt-til-beskikkede-advokater-i-aegteskabs-foraeldreansvars-og-boernefjernelsessager-pr-1-januar-2023.pdf>.

- 40 Bekendtgørelse nr. 1250 af 29. november 2019 om opkrævning af visse bøder, offerbidrag, konfiskationsbeløb, sagsomkostninger m.v. samt afgørelse om udståelse af forvandlingsstraf for bøde (bødebekendtgørelsen), tilgængelig på: <https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2019/1250>.
- 41 Straffuldbyrdslovens § 90, stk. 2 og Bødebekendtgørelsens § 3, stk. 2. 1., pkt.
- 42 Bekendtgørelsens § 4, stk. 1, 1. pkt.
- 43 Straffuldbyrdslovens § 111, stk. 2.
- 44 Bekendtgørelsens § 5, stk. 1.
- 45 Lov om ændring af lov om fuldbyrdelse af straf m.v., straffeloven, retsplejeloven og forskellige andre love, lov nr. 893 af 21. juni 2022, § 4 samt bemærkningerne s. 91 ff., tilgængelig på: <https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2022/893>.
- 46 Justitsministeriet (2014) Betænkning om sagsomkostninger i straffesager. Betænkning nr. 1547, s. 10, tilgængelig på: [betaenkning_om_sagsomkostninger_i_straffesager.pdf \(aau.dk\)](https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2014/1547/betaenkning_om_sagsomkostninger_i_straffesager.pdf)
- 47 Justitsministeriet (2014) Betænkning om sagsomkostninger i straffesager. Betænkning nr. 1547, s. 10.
- 48 Justitsministeriet (2021) Aftale om kriminalforsorgens økonomi 2022-2025, tilgængelig på: <https://www.justitsministeriet.dk/wp-content/uploads/2021/12/Aftale-om-kriminalforsorgens-oekonomi-2022-2025-2.pdf>.
- 49 Besvarelse af spørgsmål nr. 82 (Alm. del) fra Folketingets Retsudvalg, tilgængelig på: <https://www.ft.dk/samling/20222/almdel/reu/spm/82/svar/1928913/2658357.pdf>.
- 50 Retsplejelovens § 1012, stk. 1.
- 51 Retsplejelovens § 1013, stk. 1.
- 52 Retsplejelovens § 968, stk. 4, nr. 5.
- 53 Retsplejelovens § 969, stk. 1.
- 54 Rigspolitiet har per mail d. 7. februar 2023 overfor instituttet denne vurdering af praksis.
- 55 Lov nr. 6 af 7. januar 2022 (gældsinddrivelsesloven) § 17, stk. 1.
- 56 Folketingets Ombudsmand, myndighedsguiden, tilgængelig på: <https://www.ombudsmanden.dk/myndighedsguiden/generel-forvaltningsret/vejledningspligt/>.
- 57 Fenger, N. (2018) Forvaltningsret. Jurist- og Økonomforbundets Forlag, s. 387.
- 58 Videregivelse af oplysninger om 15-17-årige børn og unge med gæld fra sagsomkostninger, videregivet af Rigspolitiet den 16. september 2022 og af Gældstyrelsen den 2. september 2022, j.nr. 22-0690002.
- 59 Lov om ændring af lov om inddrivelse af gæld til det offentlige, kildeskatteloven, skatteindberetningsloven, lov om fuldbyrdelse af straf m.v. og lov om Den Internationale Straffedomstol og om ophævelse af lov om Det Fælles Lønindeholdelsesregister (Styrkelse af inddrivelsen med henblik på at nedbringe danskernes gæld til det offentlige), lov nr. 331 af 28. marts 2023, § 7, stk. 2 tilgængelig på: <https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2023/331>.
- 60 Eksemplet er grundet de forsimplede antagelser alene tænkt som en illustration af, hvor hurtigt gælden kan vokse, når der ikke afdrages på gælden, men der tilskrives renter og er ikke en prognose. Folketinget vedtog i marts 2023 en nedsættelse af inddrivelsesrenten med 4 procentpoint, hvilket betød, at inddrivelsesrenten pr. 7. juli 2023 blev fastsat til 7,25 procent om året, mens inddrivelsesrenten i første halvår af 2023 var på 9,9 procent om året og i sidste halvår af 2022 på 7,55 procent om året. Fordi gælden i analysen fremskrives som et illustrativt eksempel på, hvordan gælden kan vokse, når der ikke er betalingsevne og der samtidig tilskrives renter, fremskrives der forsimplet fra 1. januar 2023 med en konstant rente på

- 7,25 procent om året, selvom gælden er opgjort pr. ultimo juli 2022 og at renten i perioden ultimo juli 2022 til primo juli 2023 var varierende.
- 61 Justitsministeriet (2014) Betænkning om sagsomkostninger i straffesager. Betænkning nr. 1547, s. 10.
  - 62 Børnekonventionens artikel 3, stk. 2.
  - 63 Olesen, A. (2013) Løsladt og Gældsat. Jurist- og Økonomforbundets Forlag; Olesen, A. (2014) Retlige, retssikkerhedsmæssige og resocialiserende omkostninger ved sagsomkostninger i straffesager. Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab, tilgængelig på: [Retlige, retssikkerhedsmæssige og resocialiserende omkostninger ved sagsomkostninger i straffesager | Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab](#); Olesen, A., Rosenholm, B. A., Jørgensen, K. & Trabolt, H. T. (2020) Sagsomkostninger i straffesager – ny viden om et gammelt problem. Forlag1.dk, tilgængelig på: [Sagsomkostninger i straffesager ny viden om et gammelt problem.pdf \(aau.dk\)](#)
  - 64 Olesen, A. (2020) Sagsomkostninger – en risikofaktor for kriminelt tilbagefald. Forlag1.dk, s. 58.
  - 65 Kudsk, A. (2020) Et sundhedsperspektiv på sagsomkostninger – gældens påvirkning på det mentale helbred. Forlag1.dk.
  - 66 Bechgaard, M. K., Dahl, B. & Eistrup, A. (2015) Jeg var faktisk en god dreng engang. Unge fortæller om deres oplevelser med at være frihedsberøvede. Børnerådet. Tilgængelig på: [Jeg-var-faktisk-en-god-dreng-engang_web.pdf \(boerneradet.dk\)](#).
  - 67 Lov nr. 6 af 7. januar 2022 (gældsinddrivelsesloven) § 12.
  - 68 Lov nr. 6 af 7. januar 2022 (gældsinddrivelsesloven) § 10.
  - 69 Olesen, A. (2020) Sagsomkostninger – en risikofaktor for kriminelt tilbagefald. Forlag1.dk, s. 64.
  - 70 Skatteministeriet (2022) Nedbringelse af danskerne gæld til det offentlige, tilgængelig på: <https://www.skm.dk/media/11924/aftaletekst-om-nedbringelse-af-danskernes-gaeld-til-det-offentlige.pdf>.
  - 71 Olesen, A. (2020) Sagsomkostninger – en risikofaktor for kriminelt tilbagefald. Forlag1.dk.
  - 72 For en systematisk gennemgang, se: van Beek, G., de Vogel, V. & van de Mheen, D. (2021) The relationship between debt and crime: A systematic and scoping review. European Journal of Probation. Vol. 12(1), tilgængelig på: <https://doi.org/10.1177/2066220320964896>; Hoeve, M., Stams, G. J. J. M., Van der Zouwen, M., Vergeer, M. et al. (red) (2014) A systematic review of financial debt in adolescents and young adults: Prevalence, correlates and associations with crime. PLoS One, tilgængelig på: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0104909>.
  - 73 Olesen, A. (2020) Sagsomkostninger – en risikofaktor for kriminelt tilbagefald. Forlag1.dk, s. 59.
  - 74 For et systematisk review, se: van Beek, G., de Vogel, V. & van de Mheen, D. (2021) The relationship between debt and crime: A systematic and scoping review. European Journal of Probation. Vol. 12(1), tilgængelig på: <https://doi.org/10.1177/2066220320964896>; Hoeve, M., Stams, G. J. J. M., Van der Zouwen, M., Vergeer, M. et al. (red) (2014) A systematic review of financial debt in adolescents and young adults: Prevalence, correlates and associations with crime. PLoS One, tilgængelig på: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0104909>.
  - 75 Hoeve, M., Jak, S., Stams, G. J. J. M. & Meeuws, W. H. J. (2016) Financial Problems and delinquency in adolescents and young adults: a 6-year three-wave study. Crime and Delinquency. Vol. 62, tilgængelig på: <https://doi.org/10.1177/0011128714541190>.

- 76 Hoeve, M., Stams, G. J. J. M., Van der Zouwen, M., Vergeer, M. et al. (red) (2014) A systematic review of financial debt in adolescents and young adults: Prevalence, correlates and associations with crime. PloS One, tilgængelig på: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0104909>.
- 77 Blom, M., Weijters, G. & Van der Laan, A. M. (2011) Financial Problems and Delinquent Behavior for Adolescents. The Hague: WODC
- 78 Van Dam, C. (2005) Juvenile criminal recidivism: Relations with personality and post release environmental risk and protective factors. Radboud University Nijmegen, The Netherlands, tilgængelig på: <http://hdl.handle.net/2066/55689>.
- 79 Hoeve, M., Jurrius, K., Van der Zouwen, M. et al. (red.) (2011) In debt, in fault? debt problems and criminal behavior in adolescents and young adults. Kohnstamm Institute, Amsterdam.
- 80 Danmarks statistik (2022) Tilbagefald til kriminalitet, tilgængelig på: [Tilbagefald til kriminalitet - - Danmarks Statistik \(dst.dk\)](https://www.dst.dk).
- 81 Olesen, A. (2020) Sagsomkostninger – en risikofaktor for kriminelt tilbagefald. Forlag1.dk.
- 82 Jørgensen, K. (2020) Bestemmelserne om sagsomkostninger: En underminering af retlige og retssikkerhedsmæssige principper i Olesen, A., Rosenholm, B. A., Jørgensen, K. & Trabolt, H. T. (2020) Sagsomkostninger i straffesager – ny viden om et gammelt problem. Forlaget1.dk; Olesen, A. (2014) Retlige, retssikkerhedsmæssige og resocialiserende omkostninger ved sagsomkostninger i straffesager. Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab,
- 83 Jørgensen, K. (2020) Bestemmelserne om sagsomkostninger: En underminering af retlige og retssikkerhedsmæssige principper. Forlaget1.dk, s. 36.
- 84 Jørgensen, K. (2020) Bestemmelserne om sagsomkostninger: En underminering af retlige og retssikkerhedsmæssige principper. Forlaget1.dk, s. 37.
- 85 Justitsministeriet (2014) Betænkning om sagsomkostninger i straffesager. Betænkning nr. 1547, s. 10.
- 86 Danmarks Domstole (2023) Vejledende takster pr. 1. januar 2023 for salærer til forsvarere i straffesager, bistandsadvokater samt til beskikkede advokater i ægteskabs-, forældreansvars- og børnefjernelsessager. Tilgængelig på: <https://www.domstol.dk/media/v25jp0ao/vejledende-takster-for-straffesager-bistandsadvokater-samt-til-beskikkede-advokater-i-aegteskabs-foraeldreansvars-og-boernefjernelsessager-pr-1-januar-2023.pdf>
- 87 Bechgaard, M. K., Dahl, B. & Eistrup, A. (2015) Jeg var faktisk en god dreng engang. Unge fortæller om deres oplevelser med at være frihedsberøvede. Børnerådet. s. 14.
- 88 Retsplejelovens § 767.
- 89 Retsplejelovens § 765.
- 90 Danmarks Domstole (2023) Vejledende takster pr. 1. januar 2023 for salærer til forsvarere i straffesager, bistandsadvokater samt til beskikkede advokater i ægteskabs-, forældreansvars- og børnefjernelsessager, tilgængelig på: <https://www.domstol.dk/media/v25jp0ao/vejledende-takster-for-straffesager-bistandsadvokater-samt-til-beskikkede-advokater-i-aegteskabs-foraeldreansvars-og-boernefjernelsessager-pr-1-januar-2023.pdf>.
- 91 Olesen, A. (2013) Løsladt og Gældsat. Jurist- og Økonomforbundets Forlag, s. 142.
- 92 Fenger, N. (2018) Forvaltningsret. Jurist- og Økonomforbundets Forlag, s. 387.

